szombat
2000. december
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Dési János
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor (főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila
•
A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121
•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2000. november 16-án.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház, 234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

2 Olvasóink írják

IZRAEL

3 Slomo Avineri: A hidegbéke ára

HAZAI DOLGAINK

4 Három nyelven a zsidó oktatásról *(g. j.)*

5 Időközi választás – Volt Mazsihisz-elnök a Mazsike élén

6 „A Mazsikének komolyan kell vennie feladatát" – Interjú dr. Feldmájer Péterrel *(sztg)*

8 Kárpótlási tájékoztató

8 Közszolgálat-pártszolgálat, 2000 *(Moyses)*

9 Lugosi Viktória: Kérdez a fiam

VILÁG

10 Vége a párbeszédnek? – Vatikáni dokumentum a katolikus szupremácia mellett

11 Amerikában a baloldali antiszemitizmus gyakran erősebb, mint a jobboldali *(Gadó János)*

IZRAEL

13 „Reális a veszélye annak, hogy autóbuszokat robbantanak" – Novák Attila interjúja az Izraelben élő Balázs Gáborral az arab–zsidó viszályról

15 „Kétezer év óta semmi sem változott..." – Beszélgetés Assi Dayannal *(Gervai András)*

HAGYOMÁNY

17 Schmelowszky Ágoston: Kabbala – hagyomány és tudomány

KULTÚRA

24 Lev Lunz: Szülőhaza

28 Hetényi Zsuzsa: A kettős kultúra allegóriája Lev Lunz elbeszélésében

30 Fűszerek kertje – A Goldmark Kórus új lemeze *(Kertész Iván)*

31 Könyvespolc – Zsidó út és szellem *(Várnai Pál)*

Summary

The December issue of *Szombat* begins with an interview on day to day life in Jerusalem since the renewed outbreak of the Intifada, given by **Gábor Balázs** who currently lives in one of the suburbs of Jerusalem.

"Arab presence is visible everywhere in the Jewish quarters, while the opposite is not true. We have Arab plumbers working for us, and many Arabs still attend the university lectures or sit around in the coffee-houses like before. For my part, I still think twice before taking my kids into Jerusalem. I have heard cases of Israeli Jews being attacked in an Israeli Arab village, even though they had been on friendly terms for decades, and their Arab 'friends' looked on while their car was set on fire and they were beaten up. If they hadn't had mobile phones, and their friends or the police hadn't arrived in time, they would probably have been killed. These cases are mentioned in the Israeli press, but nowhere else."

Szombat was also granted an interview by **Norman Podhoretz**, the former editor of *Commentary*, the influential conservative journal. "In my youth I was left-wing, like most Jewish American intellectuals. The turning point came in 1967 when I became fed up with the left. The Soviet Union's anti-Israeli policy was just one of the many reasons. I was bothered by the fact that the left was unwilling to acknowledge the anti-Semitism of the radical black movement. I was a patriot even as a left-winger and I was shocked when the crowds protesting against the Vietnam war compared the US to Nazi Germany. Also, most left-wing intellectuals never cared and still don't care about their Jewishness".

Our columnist **Moyses** fumes over the overtly hate-mongering tone, often coupled with anti-Semitic attacks on Hungarian liberals, used in Hungarian public television in reports on the Near Eastern crisis. "These hate-mongering extremists have stepped out from the closed world of political pornography and they ruin our evenings as active figures of the government's media policy."

"I am an old-fashioned left-winger. So is my sister – she is a Labour Party MP who is mainly concerned with human rights. My uncle is Ezer Weizman, the former President", says Israeli movie director **Assy Dayan**, whose film, "Shadows of Tel Aviv" has been acclaimed as one of the best Israeli movie of all times.

The *European Council of Jewish Communities* held a large-scale conference on education in Budapest. The agenda included the role of theatre in education, reports on Jewish schools in the Balkans and the post-Soviet countries, fund-raising, the role of IT in education and Holocaust education in non-Jewish schools. A declaration on the creation of a European communications system for the coordination of Jewish education was accepted at the close of the conference.

"I am a Jew, a dedicated and faithful Jew, and glad of it. And I am a Russian writer. But I am a Russian Jew, and I love this country much more than any other. How can this be reconciled? I have already done so, everything is obvious and clear to me, but others think otherwise. They say that a Jew cannot be a Russian writer" – these are words quoted from **Lev Lunz**, who lived in the early 20th century. Published in this issue is one of his novels and **Zsuzsa Hetényi**'s essay.

Finally, an interview with **Péter Feldmájer**, the newly-elected president of Hungary's largest secular Jewish organization.

Olvasóink írják

Az összes rabbi túlontúl anyagias lett

Már a mózesi törvények, valamint a tízparancsolat is azzal foglalkozik, hogy a hívő zsidó embernek mik a kötelességei, mit kell betartania.

A micve Istennek tetsző cselekedetek gyakorlása. Ez a második világháború kezdetéig működött: a rabbi tanított (talmud tóra, jesiva, bármicvó stb.), a felesége vezette a háztartást, nevelte a gyermekeket és ellátta azokat a körzetbeni teendőket, melyek kiegészítették mindennapos tevékenységét (nőegylet vezetése, betegek, elesettek látogatása, a körzetben lévő asszonyok problémáinak megbeszélése, sokszor házasságközvetítés stb.). A rabbi és felesége egymást kiegészítve végezték áldásos tevékenységüket, virágzott a kile, a templomba nem fértek be, annyian voltak, s mindenki meg volt elégedve.

Sajnos a világháború után a diktatúra nagyon sok zsidót materialista szemléletre kényszerített. Az emberek tagadták vallásukat, titkon jártak – szabadságukat a nagy ünnepekre tartogatva – a templomba. Nagy nehézség árán még megvolt a minjen, majd már az sem. Jelenleg, amikor már a régi szocialisták is ismét vallják hitüket, az idősek járnának a templomokba, de úgy veszem észre, hogy nincs, aki összefogja őket, nincs, aki irányítsa a dolgokat, mert a rabbik és feleségeik funkciói mind megváltoztak, illetve ők változtatták meg a saját érdekeiknek megfelelően. A legtöbb körzetben nem működnek talmud tórák, alig vannak bármicvók, a feleségek mind hitközségi vagy egyéb magántevékenységet folytatnak, nem érnek rá a körzetben megszokott tevékenységet gyakorolni.

Elsődleges problémák a zsidóságon belül:

Az összes rabbi túlontúl anyagias lett, csak az anyagi javakban mérik a teendőket, kezdik elfelejteni, hogy amikor elvégezték a Rabbiképzőt, a mózesi törvényekre és azok betartására esküdtek fel.

Jól fizető állásokat töltenek be, a körzetek problémáit nem ismerik (hisz arra már nem jut idő és energia), bár kisebb erőfeszítéseket tesznek, de ez csak a meglévő problémákat takargatja.

A saját körzeteikben az emberek nem ismerik a rabbikat, vagy csak úgy beszélnek róluk, hogy „már hallottam a nevét", vagyis nincs meg az a kötelék, mely a körzetben élőket összetartaná. Az emberek tudják, hogy zsidó vallásúak, de nincs kihez fordulniuk, nincs aki a hitközséget összefogja.

Összefonódások:

A főrabbik nagyon jóban vannak egymással, ami nem lenne nagy probléma mindaddig, amíg a barátságot és a *hivatást* nem kevernék össze. Talán az orvostársadalomhoz hasonlíthatnám leginkább ezt a kapcsolatot: egymás ellen nem teszünk, védjük a mundér becsületét, de ha mégis teszel ellenünk valamit, akkor nyugdíjazunk, kiközösítünk, nem kapsz plusz pénzkereseti lehetőséget, nem engedünk többet közel hozzánk, nehogy belelássa lapjainkba. Ilyen példák az elmúlt húsz esztendőben bőven voltak. Azóta sem engedték azokat a közelükbe, akik megpróbáltak valamit tenni az összefonódások ellen, és ha valaki javítani szeretett volna, mindig bélyeget sütöttek rá.

A feleségek teendői:

A körzetekben egyre több az elesett, idős ember, mintegy hetven százalékuk egyedül és magányosan él, a holocaust minden családtagjukat elpusztította, szóval volna mit és hol jótékonykodni.

Sajnos a feleségek a Hitközségen belül jól fizetett állásokat töltenek be, a család és a munka mellett már nem jut sem idejük, sem energiájuk a körzetekben való jótékonykodásra. Az arra rászoruló zsidó embereknek meg kell elégedniük az önkormányzatok által biztosított minimális segítségnyújtással.

Megoldás/megoldások:

Vissza kellene térni azokhoz az „idillikus" időkhöz, amikor a rabbi csak és kizárólag a *hivatásának* élt, csak és kizárólag ezért kapta a havi illetményét. A hitközség vezetői közgyűlés által meghoznák ezeket a szabályokat, vagyis tiszta víz kerülne a pohárba.

A körzet élete felpezsdülne, a rabbik tanítanák az ifjúságot, nem kellene más szervezetekbe vinni a gyerekeket, a nagymamák, nagypapák kézen fognák az unokákat, és végre megindulhatna az igazi vallási és tanulási program.

Epilógus:

Jelenleg a rabbik életkora lehetővé tenné az úgynevezett váltást, mivel többségük középkorú, vagy még ennél is fiatalabb. A koruknál fogva már a bölcsességük is megvan, tehát fel kell ismerjék, hogy ha nem következik be váltás, szétesik a közösség.

(Név és cím a szerkesztőségben)

Boldog chanukát kívánunk minden kedves olvasónknak!

A Szombat szerkesztősége

SLOMO AVINERI

A hidegbéke ára

Nehéz szívvel írom e sorokat, tekintettel a kialakult helyzetre. Könnyű váddal illetni bármely oldalt, s tudjuk: az ujjal mutogatósdi általában a jól ismert politikai törésvonalakat követi. Ám még ha úgy érzi is az ember – mint jómagam –, hogy **Ariel Saron** Likud-pártvezér templomhegyi látogatása megfontolatlan és határozottan rosszul időzített lépés volt, a palesztin válasz vadsága komolyan gondolkodóba ejti az embert az izraeli–arab kapcsolatok egy bizonyos vonatkozását illetően.

Ez pedig nem a béketeremtés, hanem a megbékélés kérdése.

Éveken keresztül az izraeliek többsége kész volt elfogadni az Egyiptommal kötött hidegbéke gondolatát. Jobb a hidegbéke, mint a forró háború, hangzott a közkeletű – s belső logikáját tekintve aligha vitatható – érv. Persze egy ideális világban a dolgoknak másként kellett volna történniök: de ha az izraeli–egyiptomi határon húsz év alatt egyetlen izraeli vagy egyiptomi katona sem halt meg, nos, ez mindenképpen kedvezőbb helyzet, mint amit az előző húsz esztendő jelentett a maga három háborújával s halottak számolatlan ezreivel mindkét oldalon.

Igaz, a legtöbb izraelit zavarta az a hajthatatlanság, amellyel az egyiptomi társadalom és értelmiségi vezető rétege elzárkózott mindenféle kapcsolat felvételétől Izraellel.

Több mint húsz éven keresztül alig létezett bármiféle tudományos vagy irodalmi eszmecsere a felek között, sem írók találkozójára, sem ifjúsági labdarúgócsapatok barátságos mérkőzéseire nem került sor. Az egyiptomi szakmai egyesületek bojkottáltak mindent, aminek bármi köze volt Izraelhez. Az Izraeli Tudományos Központ, amelyet Kairóban állítottak fel a békeszerződés értelmében, teljes elszigeteltségben maradt, és lényegében száműzetésben működött, Egyiptom pedig soha nem hozta létre a maga kulturális társintézményét Izraelben.

Mindannyian tudtuk, hogy mindennek másképp kellett volna történnie; tudtuk, hogy az iskolai tankönyveket át kellett volna írni – no nem feltétlenül úgy, hogy az izraeli álláspontot tükrözzék, de legalábbis hogy kevésbé részrehajló, kiegyensúlyozottabb képet nyújtsanak a fiataloknak – kisiskolás kortól egyetemig – a konfliktus eredetéről és természetéről. Hiszen ez történt akkor is, amikor Franciaország és Németország, vagy Németország és Lengyelország a megbékélés útjára lépett a második világháború végeztével, vagy a vasfüggöny lebontása után.

Mindannyian tudtuk ezt, mégis, felismervén az arab politikai élet és az Izraellel békét kötő arab politikusok kötöttségeit, politikailag helyesnek tartottuk nem túlságosan feszegetni a kérdést. Ugyanez vonatkozott Jordániára és a Palesztin Hatóságra is. Valamennyi izraeli kormány, lett légyen bal- vagy jobboldali, ugyanezt az irányvonalat követte, még ha a retorika szintjén más lobogókat lengettek is néhanap.

S lám, a probléma újra kísért. Amikor társadalmi szinten nem változnak meg az attitűdök, amikor a diákságnak továbbra is azt tanítják – azt sulykolják a fejébe –, hogy Izrael ellenség és törvényen kívül létező entitás – nos, ha ilyen helyzetben rosszul sülnek el a dolgok, hirtelen minden előítélet újra a felszínre tör.

Bárki, aki az elmúlt néhány napban figyelemmel követte a hivatalos palesztin és izraeli megszólalások nyelvezetét, szomorúan rádöbbenhetett, hogy visszatértünk az 1970-es, 1980-as évekhez.

Meglehet, jó okkal háborodtak fel a palesztinok bizonyos izraeli lépések miatt az elmúlt néhány napban és hétben. Ám az a vitriolos hangvétel, amelyet még a tiszteletre méltóbb palesztin vezetők egyike-másika is – így például a törvényhozó tanács tagja, **Hanan Asravi** vagy **Nabil Saat** gazdasági tervezési miniszter – megengedett magának, arra mutat, hogy Oslo nem sokat változtatott felfogásukon a tekintetben, hogy Izraelre alapjában véve mint kolonialista, imperialista, idegen és törvényen kívüli entitásra tekintenek.

Egyszerre nyoma veszett mindannak a negédességnek, amellyel alkalmanként – célzottan – a világ közvéleményét vagy az izraeli baloldalt nyugtatgatták, s átvette helyét valami egyszerű és rémisztő: a gyűlölet, a merő gyűlölet. S éppen ez a belső igazság a legrémisztőbb: mert ha ez a vezetés és az értelmiségi elit nyelve, akkor el lehet képzelni azt a méreggel átitatott üzenetet, amely az utca emberének szintjéig leszivárog.

Ugyanez vonatkozik természetesen a legtöbb arab ország sajtójára is. Ez immár nem az izraeli politika kritikája, hanem mezítelen, mélyen gyökerező gyűlölet. A béke nyelve, úgy tűnik, nem volt több, mint pusztán külszín: a respektálhatóság, a politikai korrektség hártyavékony álcája.

Amikor majd újra összerakosgatjuk a békefolyamat darabjait, amire így vagy úgy, előbb vagy utóbb minden bizonnyal sor kerül, Izraelnek fel kell ismernie, hogy a biztonság garanciáját nem pusztán a fizikai valóság talaján megkötött megállapodások nyújtják – a békének az emberek értelmében, szívében és lelkében kell horgonyt vetnie. Senki nem mondhatja meg az arab íróknak vagy tanároknak, mit írjanak vagy mit tanítsanak; de nem létezhet béke a diplomaták és a hadseregek között, ha a béke gondolatát nem teszik magukévá az ország írói, költői, egész értelmisége.

Ez többek között annyit jelent, hogy a béketárgyalások következő szakaszának megkezdésekor nem lesz elegendő biztonságpolitikai szakértőket és ügyvédeket ültetni a tárgyalóasztal mellé (Camp Davidben **Slomo Ben-Ami** belbiztonsági miniszter volt lényegében az egyetlen kivétel).

A béke túl komoly dolog ahhoz, hogy csupán tábornokokra és ügyvédekre bízzuk.

Török Attila
(Jerusalem Post)

A szerző a politológia professzora a Héber Egyetemen, jelenleg a *Carnegie Endowment for International Peace* vendégkutatója Washingtonban.

Három nyelven a zsidó oktatásról

Mintegy kétszázharminc európai zsidó pedagógus négy napig tanácskozott Budapesten a European Council of Jewish Communities szervezésében.

A százezres zsidó népességű Kijevben három zsinagóga, négy zsidó iskola, ugyanennyi óvoda, egy zsidó egyetem és két rabbi található. Az Amerikából tíz éve érkezett ortodox **Jakov Bleich** rabbi alapította ez első iskolát, ahová most – az óvodai tagozattal együtt – 420 gyerek jár. (Bleichet, aki tíz éve még az egyetlen rabbi volt az országban, mindjárt Ukrajna főrabbijává is kinevezték, mivel az akkoriban függetlenné vált köztársaságnak szüksége volt valakire, aki megfelelő rangban képviseli a zsidóságot.) Bleich mellé azóta természetesen érkezett egy lubavicsi chaszid rabbi is, aki kiépítette a maga párhuzamos infrastruktúráját óvodával, iskolával, jesivával. Utána jött egy másik lubavicsi, aki – elégedetlen lévén az előzővel – új hálózatot indított: jelenleg az óvodánál tart. Az előző lubavicsi közben távozott, de intézményei megmaradtak. A két párhuzamos chaszid intézményben ma 250 gyerek tanul. Ám az ukrán fővárosban az izraeli követség is fenntart egy iskolát (összlétszám: 200 gyerek) valamint az Ort nevű nemzetközi zsidó szervezet is (létszám: 180 fő).

A fenti adathalmazt **Joszif Ziszelsz,** az ukrajnai zsidóság kutatója és statisztikusa önti rám. A színhely a budapesti Rege Szálló, az esemény az európai zsidó közösségek egyik ernyőszervezetének, az ECJC-nek négynapos tanácskozása. Az „Arachim" (értékek) fedőnevű összejövetel témája a zsidó oktatás. Mintegy kétszázharminc ember van jelen, akiknek úgy harmada a szovjet utódállamokból érkezett. Kedvükért angol–orosz (és időnként magyar) nyelvű a tanácskozás.

Olti Ferenc az ECJC oktatásért felelős testületének tagja, aki a Mazsihiszt képviseli a szervezetben (melynek alelnöke) erősen lobbizott, hogy az első ízben megtartott pedagógiai tanácskozásnak Budapest adjon otthont. „Az ECJC alulról építkező szervezet" – válaszolja Olti arra a kérdésemre, hogy miért tartja fontosnak a Mazsihisz jelenlétét e szervezetben. A hitközségen az oktatási ügyekért felelős Olti régóta szívén viseli ezt a kérdést, és elsősorban az ő „nyomulásának" köszönhető, hogy mintegy másfél éve oktatási osztály is működik a hitközségen.

A napi négy ülésszak folyamatosan négy-négy szekcióban zajlik, az „oroszok" többnyire külön teremben együtt ülnek, részint nyelvi problémák, részint sajátos közös gondjaik miatt. A konferenciázásban igen járatos zsidó szervezetek már régen kidolgozták azokat a technikákat, amelyek segítségével a résztvevők lazíthatnak és feltöltődhetnek két fárasztó ülésszak között. A svédasztalos rendszerben történő étkezés elősegíti az informális eszmecserét, melynek során az érdeklődő gyakran többet tudhat meg más országból érkezett kollégáitól, mint a tanácskozás hivatalos részében. A zsidók, kommuni-

Fotók: Müller László

katív emberek lévén, messzemenően élnek ezzel a lehetőséggel, így az étkező hangzavarában a mikrofonba beszélő hivatalos személynek is föl kell emelnie a hangját, ha szólni akar a jelenlévőkhöz. A különböző vallási beállítottságú jelenlévők kedvéért ortodox, reform-, illetve kezdőknek szóló sabati istentiszteletet is tartottak. A londoni **Pini Dunner** rabbi gitárkísérettel előadott haszid dalai valósággal bámulatba ejtették a hallgatóságot, akiket a „záróbulin" az *Odessza Klezmer Band* szórakoztatott.

A tanácskozás napirendjén mintegy harminc téma szerepelt: a színház oktatásban betöltött szerepe, balkáni és posztszovjet zsidó iskolák bemutatkozása, a pénzszerzés lehetőségei, számítástechnika az oktatásban, holocaust-oktatás nem zsidó iskolákban stb. Az összejövetel végén nyilatkozatot fogadtak el, amelynek – az általános nemes célokon túl – veleje az, hogy a szervezők egy zsidó oktatást koordináló európai kommunikációs rendszer kialakítását határozták el. A JEDES rövidítéssel jelölt új szervezet adatbank, információs központ, programszervező iroda és pedagógiai műhely funkcióit lesz hivatott ellátni.

Az ECJC, amely a nagy zsidó szervezetek árnyékában eddig viszonylag csekély politikai súllyal rendelkezett, most, az európai egyesülés kibontakozásával komoly kihívásokkal szembesült. A politikai határok leomlásával és az új kommunikációs technikák előretörésével lehetőség nyílt, hogy az eddig viszonylagos elszigeteltségben élő távoli kis zsidó közösségek éppúgy részesei legyenek az egységesülő európai zsidó hálózatnak, mint Párizs vagy London nagy centrumai.

A háború utáni fél évszázadban Amerika és Izrael volt a zsidó világ két nagy központja. A kettéosztott Európa fogyatkozó közösségeire úgy tekintettek, mint a múlt maradványaira, csak a Szovjetunióba zárt kétmillió zsidót övezte igazán komoly figyelem. ám az elmúlt tíz év nagy változásokat hozott. Ahogy az egységesülő Európa gazdasági és politikai súlya növekszik, úgy nőnek az európai zsidóság lehetőségei is, amely arra törekszik, hogy saját ügyeit – immár az Atlanti-óceántól az Uralig – saját kezébe vegye. A kulcsfontosságú oktatás terén tartott budapesti összejövetel egy lépés volt efelé.

(g.j.)

IDŐKÖZI VÁLASZTÁS

Volt Mazsihisz-elnök a Mazsike élén

2000. október 29-én megtartotta évi rendes közgyűlését a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Az éves tevékenységről **Székely Gábor** elnök tartott beszámolót, aki – egy évvel a ciklus lejárta előtt – egyúttal tisztéről is leköszönt. Beszámolójában kritikusan értékelte saját és az egyesület elmúlt évi munkáját. Eredményként említette a jól működő társasági klubot, a *Szombat* megjelentetését és az eredményes novellapályázatot, amelynek legjobb darabjait az imént megjelent Mazsike-évkönyv, a *Kép a képben* tartalmazza. Visszatekintésében az elnök röviden áttekintette a „mi a zsidó" problematikát, amely után eljutott a több mint százezer, semmilyen módon nem szervezett magyarországi zsidóhoz. Ennek a közegnek a megszólítása volt az ő ambíciója – mondotta –, ám ez nem sikerült. Az egyesület és egyben saját kudarcaként is értékelte, hogy nem sikerült újabb programokat beindítani: sem a szerda esti kultúrprogram, sem a péntek esti kiddus nem vonzott többet öt-hat érdeklődőnél. Nem sikerült elindítani a papíron szépen megtervezett zsidó rádiót, sem a „zsidó forródrótot". (Utóbbi egy állandóan, vagy a nap nagyobb részében élő telefonvonal lett volna, ahol a maguk zsidóságával vagy bármilyen zsidó problémával jelentkező személyek felkészült válaszadóktól kaphattak volna segítséget.) Saját, személyes sikertelenségén túl Székely ezt tágabb értelemben az egész magyarországi zsidóság passzivitásával magyarázta. Kifogásolta, hogy ha időnként fölmerül egy-egy jó program ötlete, az is csupán a „meg kellene csinálni" formában hangzik el. A leköszönő elnökhöz csatlakozott **Feldmájer Sándor** elnökségi tag.

Az elnök lemondását többen sajnálatosnak tartották, és kérték, vonja vissza azt. Ez nem történt meg.

Janklovics Tibor elnökségi tag nem osztotta az előtte szólók pesszimista hangvételét, mert – mint mondotta – „a zsidó kultúrát helyettünk nem csinálja senki". **Rózsa T. Endre,** az egyesület egykori alapítóinak egyike arra hívta föl a figyelmet, hogy a jó programok, kezdeményezések előbb-utóbb elhagyják az egyesület kereteit. **Rajki András,** az egyesület gazdasági felelőse a pénzügyi stabilizációról számolt be. A Mazsihisz alapítványa, valamint a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány támogatásának hála, már évi hatmillió körüli összeggel gazdálkodhat a Mazsike. A hatmillióban bennefoglaltatik az adófizetők által fölajánlott egy százalékból érkezett egymillió körüli összeg is.

Több hozzászóló bírálta a magyarországi tájékoztatás hangvételét az Izraelben zajló eseményekkel kapcsolatban.

A beszámolók után az új elnök megválasztása került napirendre. Rendkívüli hosszadalmas, apró részletekbe menő ügyrendi vita alakult ki. Úgy tűnt, a hozzászólók saját jelöltjük számára akarnak minél kedvezőbb hátteret teremteni, de végül is csak egy jelölt, **Feldmájer Péter,** korábbi Mazsihisz-elnök neve került föl a szavazólapra. Őt a leköszönő elnök ajánlotta maga helyett. (A helyszínen megszólított két elnökségi tag nem vállalta az elnöki tisztre való jelöltetést.)

Hivatalos jelölése után Feldmájer Péter néhány perces beszédet mondott. Átfogó programot nem vázolt, de optimistán szólt néhány lehetőségről, egyebek közt a zsidó rádió létrehozásáról. Ez – mondotta – a testvére, Feldmájer Sándor által említett 30 millió helyett alacsonyabb költségvetéssel megoldható. Ezt ő – mint két rádióállomás alapítója és tulajdonosa – bízvást állíthatja.

Elnökségi tagnak jelölték **Bánvölgyi Györgyöt** és **Garai Pétert**. Utóbbi személye körül némi vita alakult ki, többen kifogásolták, hogy Garai, aki ez év áprilisáig a szombat esti programok szervezője volt, egyik pillanatról a másikra átvitte a rendezvényt a Frankel Leó úti hitközség klubjába. Garai válaszképpen az egyesületben korábban meglévő feszültségekre utalt, nem részletezve azokat. Miután az ezek nyomán kialakult szekértáborok közötti feszültség tompult – mondta Garai –, a személyével kapcsolatos aggodalmak alaptalanok. Ezután háromfős számvizsgáló bizottságot is jelöltek. A jelölőlapra fölkerült személyeket a közgyűlés megválasztotta, és ezzel befejezte munkáját.

„A Mazsikének komolyan kell vennie feladatát"

Interjú dr. Feldmájer Péterrel, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület új elnökével

„47 éves vagyok, Nagykőrösön születtem hagyományőrző zsidó családban. Aktív zsidó életet éltünk, majd egyetemista koromban részt vettem a szegedi zsidó ifjúság szervezésében. Tevékenységem miatt több ízben álltam a politikai rendőrség megfigyelése alatt. 1977-től ügyvédként dolgozom Kecskeméten. Részt vettem a Mazsike megalakítását célzó üléseken és a szervezet megalapításában. Mint a Mazsike alapító tagja megszerveztem az egyesület Bács-Kiskun megyei csoportját, melynek megalakulása óta elnöke vagyok. A későbbiekben a Mazsike Elnökségének tagja lettem, de e tisztségemről lemondtam, amikor 1991-ben megválasztottak a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége elnökének. E funkciót 1999 márciusáig töltöttem be. Jelenleg a Mazsikében betöltött posztom mellett a Nagykőrösi Zsidó Hitközség elöljárója és a Mazsihisz Közép-magyarországi Területi Csoportjának elnöke vagyok. Feleségem dr. Bottka Erzsébet, megyei bírósági bíró. Négy gyermekem van: Lea (23) ügyvédjelölt; Benjámin (20) fizika-magyar szakos egyetemista; Máté (17) gimnazista; Dán (8) általános iskolás. Hobbim a kerékpározás és zsidó tárgyú emlékek gyűjtése" **– írja önéletrajzában a novemberi közgyűlésen megválasztott elnök, akit terveiről kérdeztünk.**

– Nyolc éven át a Mazsihisz elnöke voltál. Ez alatt az idő alatt, számos változás előidézőjeként a Hitközség kulturális szerepvállalásában is közreműködtél, valamint a Hitközség visszanyerte a zsidó politikai képviselet hegemóniáját, ami 1988–90 között, a rendszerváltással, a Mazsike létrejöttével megingott. A Mazsike és más, nem hitközségi szervezetek közéleti jelentősége a kilencvenes évek első felében látványosan visszaszorult. Milyen érzés a legyőzött és kissé erodálódott „vetélytárs" élére állni, és megpróbálni életet lehelni belé?

– Téves az az elképzelés, hogy valaha is a Mazsihisz ellenségének tekintettem volna a Mazsikét, hiszen mindkét szervezet zsidó szervezet és közös érdekekért szálltak síkra. Mindig is vallottam és ma is vallom, hogy a Hitközség a zsidóság infrastruktúrája a galutban, ezért a zsidó élet valamennyi területére kiterjedő, általános feladatai vannak. A Hitközséget tehát nem „legyőzni" kell, és a Hitközségnek sem kellett legyőznie a Mazsikét. Egy kulturális egyesületnek a zsidó élet egyik fontos szegmensét kell szerveznie. Magában a kérdésben is benne rejlik némi neurózis, amely nem más, mint az a szerepzavar, ami a Mazsikét jellemzi megalakulása óta. Az egyesület létrehozóinak egy része ugyanis kimondatlanul is igyekezett valamiféle „ellen-" vagy „alternatív" Hitközséget létrehozni, de ezt nem manifeszt módon tette, hanem kulturális köntösbe bújtatva. Én mindig is vallottam, hogy a Hitközséget át kell alakítani és képessé kell tenni arra, hogy a zsidóság általános szervezeteként integrálja és kifejezze a zsidóság egészét, és éppen ezért nem lehet lerombolni, legyőzni, mert ezzel saját magunkat tennénk tönkre. A zsidó élet egyes területeit más szervezetek is lefedhetik, szervezhetik és az egyik ilyen fontos terület a kultúra, legyen az vallásos, hagyományőrző, vagy modern kultúra. Akkor, amikor többek felkérésére elvállaltam a Mazsike elnökségét, ugyanaz a cél vezetett, mint amikor a múltban más zsidó közéleti funkciókat vállaltam: a zsidó közösséget kívántam és kívánom szolgálni az élet különböző területein. Ha egy kicsit is segíteni tudom a zsidó kultúra terjesztését, a zsidóság érdekképviseletének ügyét, akkor már nem hiába pazarolom az időmet és az erőmet.

– Milyen feladatai lehetnek ma a Mazsikének, illetve miben kell változtatni a korábbi évekhez képest?

– A Mazsikének komolyan kell vennie feladatát, és a már meglévő programjai mellett feltétlenül szükséges az, hogy a zsidó kultúra jóval szélesebb körében lépjen fel, ide értve a modern média felhasználását is. Támogatni kell nemcsak a könyvkiadást, hanem el kell érni a zsidó kultúra támogatását, fejlesztését valamennyi területen. Nem feltétlenül az egyesület keretében kell mindennek megvalósulnia, az is nagyon jó lenne, ha csak bátorítaná, ösztönözné a zsidósághoz valamilyen módon kötődő kulturális produktumok létrehozását. Ezt meg lehet tenni díjkitűzéssel, konferenciák szervezésével és sok más módon. Az eredmények talán nem lesznek mindig egyből nyilvánvalóak, de nem is ez a lényeg. Hadd mondjak erre egy példát! Igen nehéz azt megfogalmazni, hogy mitől tartozik a zsidó kultúrához egy zenekari mű. Talán a dallamtól, a benne lévő zsidó motívumoktól, vagy valami mástól. Aki például **Sosztakovics** műveit hallgatja, nem talál benne kifejezetten zsidó motívumokat, de mégis érzi, hogy azok kelet-európai zsidó érzést fejeznek ki, a zene gyökerei mélyen a lelkünkben vannak, noha talán a szerző maga sem tudta azt, hogy ez mennyire így van. Segítenünk kell tehát az új művek létrejöttét, még akkor is, ha tudjuk, hogy azok nagy része nem lesz kiemelkedő, de reménykednünk kell, hogy sok alkotás között egyszer mégiscsak remekmű születik.

– Kívánod-e növelni a Mazsike közéleti befolyását, és ha igen, milyen módon?

– Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy a Mazsike közéleti befolyása növekedjen, fejtse ki a nézetét minden olyan kérdésben, ami a zsidósággal kapcsolatos, természetesen sohasem feledve, hogy mi a valós súlya és szerepe a magyar és a zsidó társadalomban. Az előbb utaltam arra, hogy annak idején valamiféle „ellen-Hitközség"-et akartak létrehozni néhányan, vagyis zsidó politikai szerepre törtek, és amikor látták, hogy ez nem megy, el is hagyták az egyesület vezetését. Nem arra kell tehát törekedni, hogy a Mazsihisz helyett, kizárólagosságra törekedve szerepeljen a szervezet a zsidó közéletben, hanem arra, hogy valamennyi fontos kérdésben állást foglaljon és azt a szűkebb vagy szélesebb nyilvánosság elé tárja, vállalva azt is, hogy az nem egyezik mások véleményével, akik azt hiszik, hogy ők képviselik a többséget. Elengedhetetlenül szükséges, hogy nyíltan megvalljuk zsidóságunkat, és azt a szoros lelki – és nem szervezeti – kapcsolatot, ami Izraelhez fűz bennünket. Nyíltan kell vállalnunk, hogy mi az Izraellel kapcsolatos kérdésekben egészen más szemszögből ítéljük meg a tényeket, mint mások. Nekünk nem igazán fájnak a védtelen zsidó embereket meglincselő csőcselék sebei, mi inkább a meglincselteket sajnáljuk, és a felrobbantott iskolabusz kis utasait, és nem csak a kődobálás során meglőtt gyerekeket, akik szüleik őrült felbujtására saját maguknak keresik a bajt. **Korányi László** elnökségi tagunk sajtóbeli megnyilvánulásait ebbe az irányba tett nagyon pozitív lépéseknek tartom.

– Hatékonynak látod-e a zsidó érdekképviseletet, gondolok itt a félbemaradt kárpótlásra, a kormányzat és a szélsőjobboldal összekacsintó politikájával és az antiszemitizmussal szembeni fellépésre.

– Rendkívül alacsony hatékonyságúnak tartom az elmúlt másfél évben a zsidóság érdekképviseletét. Sem politikai, sem kárpótlási ügyekben nem sikerült komoly eredményeket elérni.

– Hogyan ítéled meg a Hitközség működését, a vezetés tevékenységét, mióta nem te állsz a Mazsihisz élén?

– Nem ez a megfelelő alkalom, amikor részletesen ki kellene fejtenem az álláspontomat a Hitközség vezetésével kapcsolatban, de a vezetés jelenlegi tevékenységét nem tartom megfelelőnek. Ezt a véleményemet nyilvánvalóan befolyásolja az is, hogy úgy hiszem, eredményesebb tevékenységet folytatnék, ha én lennék a Mazsihisz vezetője.

– Mi a véleményed a magyar zsidóság reputációjáról a nemzetközi zsidó szervezetekben?

– A magyar zsidóság reputációja a nemzetközi zsidó szervezetekben elég rossz, de mindenképpen pozitívnak tekinthető, hogy az utóbbi időben a Mazsök képviselői igen jó munkát végeznek. Funkcionális zavarokra utal azonban az, hogy még mindig vitákat vált ki, ha valaki aktívan lép fel ezekben a szervezetekben. Nem azt nézik, hogy milyen eredményeket ért el a magyarországi zsidóság javára, hanem személyi jellegű támadásokat kell elszenvednie, mert valamit tett. **Olti Ferenc** – a Mazsihisz elnökhelyettese – komoly kritikát kapott az utóbbi időben formai hibák miatt, pedig tevékenysége egyértelműen pozitív, komoly erkölcsi és anyagi hasznot hozott a magyarországi zsidóságnak. Elgondolkodtató, hogy pont azt a két embert – **Sebes Gábort,** a Mazsök irodavezetőjét és Olti urat – sikerült összeugrasztani, akik a legtöbbet tettek az elmúlt másfél évben nemzetközi reputációnk növeléséért.

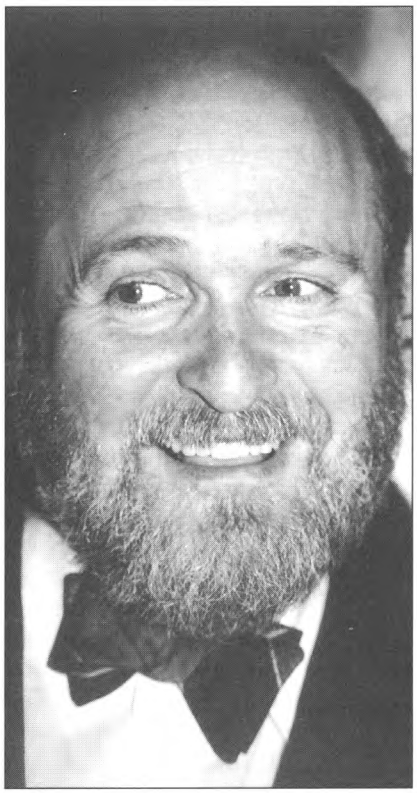

Rendkívül alacsony hatékonyságúnak tartom az elmúlt másfél évben a zsidóság érdekképviseletét. Sem politikai, sem kárpótlási ügyekben nem sikerült komoly eredményeket elérni.

– Szerinted képes ma a szervezett magyarországi zsidóság a zsidó értékek: tradíció, kultúra és erkölcs megjelenítésére és az asszimiláció visszaszorítására?

– Úgy gondolom, hogy a magyarországi zsidóság képes a zsidó értékek megőrzésére, de az asszimiláció hatása alól nem vonhatja ki magát. Ez a zsidóság jelentős részét érinti, akik véglegesen el fognak szakadni az ősi gyökerektől. Arra kell törekednünk, hogy ezek száma minél kisebb legyen. Nem szabad azonban összekeverni az akkulturációt az asszimilációval. A környező társadalomhoz való teljes hasonulás nem kell, hogy az önfeladást jelentse, hiszen a családi kapcsolatok és a korlátlan információszerzési lehetőség módot ad az asszimiláció megállítására. Aki akarja, ma már bármilyen speciális tudáshoz hozzájuthat a zsidó világból, legyen az Izraelben, Angliában, vagy az Egyesült Államokban.

– Van, aki úgy látja szerepvállalásodat, mintha átmeneti cél volna csupán számodra a Mazsike elnöksége. Az igazi távlat – mondják – visszakerülni a Hitközség élére.

– Nincs összefüggés a két dolog között: hogy elvállaltam a Mazsike elnökségét és hogy kívánok-e funkciót vállalni a Mazsihisz élén. Jelenleg nem tudni, mikor lesz újból elnökválasztás a Mazsihiszben, de ha az esedékes választás alkalmával jelölnek erre a tisztségre, és úgy fogom látni, hogy nincs nálam alkalmasabb személy a jelöltek között, akkor megmérettetem magam. Nem tudom, ebben az esetben az a tény, hogy most a Mazsike elnökévé választottak, előnyt vagy hátrányt jelent. Az biztos, hogy ha a jelenlegi vezetők újraválasztása kerülne szóba, mindenképpen versenybe szállnék.

(sztg)

Kárpótlási tájékoztató

Németországi kényszermunkások kárpótlása

2000. november 13-án, a Bálint Zsidó Közösségi Házban sajtótájékoztatót tartott **Karl Brozik,** a Németországgal szembeni zsidó kártérítési követeléseket képviselő szervezet, a *Claims Conference* képviselője. A téma a Németországban a II. világháború idején rabszolgamunkára kényszerítettek kártérítése volt.

Az érintettek megtudhatták, hogy a Claims Conference (CC) az Ausztrián kívül rabszolgamunkára kényszerített zsidók ügyében illetékes, míg az egykori nem zsidó kényszermunkások az *International Organization for Migration* nevű szervezethez fordulhatnak. Rabszolgamunkások azok, akik a munkavégzés idején koncentrációs táborban vagy gettóban voltak. Kényszermunkásnak minősülnek a fenti kategóriába nem tartozók. Előbbiek legfeljebb 15 ezer, utóbbiak 5 ezer márka kárpótlási összeggel számolhatnak.

Brozik úr elmondása szerint a kérdőívekhez várhatóan december elejétől lehet majd hozzájutni a CC budapesti irodájában és a hitközségeken. Az 1999. február 15-e után elhunytak helyett az örökösök adhatnak be kérdőívet.

Az ügy jogi része még nem tisztázott. A kártérítést ama 10 milliárd márkás *„Emlékezés, Felelősség, Jövő"* nevű alapítványból fizetik majd, melynek megtételére fele-fele részben a német állam és a német gazdaság szereplői vállaltak kötelezettséget. Az alap feltöltése azonban késik, mert a német fél 100 százalékos garanciát kíván arra nézve, hogy a jövőben nem indítanak ellene kártérítési pereket. Brozik úr szerint az ilyen garancia ellentmondana az amerikai jogrend nyitottságának (a pereket ugyanis amerikai bíróságok előtt indították a túlélők képviselői), ezért a német elvárásra nem „biztosan", hanem csupán „nagy valószínűséggel" tudnak pozitív választ adni. Ez a jogi huzavona még eltarthat egy-két hónapig. További csúszást jelenthet, hogy a CC a kifizetések központosítását fontolgatja, mivel Ukrajnában és Oroszországban a partnerszervezeteknek átutalt kártérítési pénzekből több millió márkának nyoma veszett. Brozik úr szerint azonban 2001 első negyedévében egészen bizonyosan elkezdik a kifizetéseket. (Jó esetben ennél korábban.) Magyarországon mintegy 16-20 ezer körül van az egykori zsidó rabszolgamunkások száma, a kényszermunkások mintegy ezren lehetnek. Világszerte 1-1,5 millió lehet a jogosultak száma. átlagéletkoruk 80 év, körükben az éves halálozási ráta 10 százalék.

Egy elhangzott kérdésre Karl Brozik elmondta: igaz, hogy a Kelet-Európában élő egykori deportáltak havi 250 márkás járadékát nem élethosszig, csak négy évre szavazta meg a Bundestag, kizártnak tartja azonban, hogy ezt a négy év elteltével megvonnák.

Az orvosi kísérletek szintén kártérítésre váró áldozatait nem sok jóval biztatta a CC képviselője: e célra mindössze 50 millió márkát ajánlott meg a német kormány, amelyen talán százezerel is több ember osztozhat majd, ráadásul az ügy jogi részletei sem rendezettek.

Ausztriában árjásított, illetve odahurcolt vagyon

Ed Fagan, a kárpótlási perekből már jól ismert amerikai ügyvéd 5 milliárd dolláros keresetet nyújtott be egy amerikai bíróságon az osztrák állam, különböző állami intézmények és bankok ellen a magyarországi zsidóság képviseletében. A követelés jogcíme az Ausztriában „árjásított", valamint a háború során odahurcolt zsidó vagyon. Ezt a követelést most egyesítették az osztrák állammal szemben benyújtott egyéb keresetekkel. A Mazsök önálló peres félként való jelenléte szakértők szerint erősíti a magyar zsidóság pozícióit, amely eddig a különböző kárpótlási pénzek elosztásakor a magyarországi holocaust sajátosságai miatt nem a számarányának megfelelő mértékben részesült az összegekből. A Mazsihisz és a Mazsök közös delegációja találkozott **Stuart Eizenstat** amerikai pénzügyminiszter-helyettessel, az elnök rendkívüli meghatalmazottjával, és ismertették az

Közszolgálat-pártszolgálat, 2000

Az ember csak nézi a közszolgálati tévét, és nem győz álmélkodni. A múltkori A HÉT *című műsor – melynek tematikája vészes hasonlóságot mutat a Magyar Rádió* Vasárnapi újságjával *– első percei az izraeli katonák által lelőtt palesztin kisfiút mutatták, majd az izraeli közélet két szélsőbaloldali és meglehetősen marginális figurája tűnt fel a képernyőn. Következett a nyugalomba vonult* **Göncz Árpád,** *akinek szavait – nyilván a gyengénlátók és hallássérültek kedvéért – a képernyőre is kivetítették, hogy aztán rögvest megcáfolják őket. Mert ugyebár ez volt a két legfontosabb esemény, ami a héten történt. A magyar nézőket miépessé átformálni szándékozó pr-szakemberek hátradőlhetnek kipámázott bőrfoteleikben, hiszen az üzenet egyértelmű és félreérthetetlen: „Ilyen a zsidók agresszív országa és ilyen a szabad demokrata volt köztársasági elnök." S vajon mi a kapcsolat a két hír között?*

A szintén közszolgálati tévé Magyar Szalon *című kulturális (?) műsora új csemegeként tálalta* **Lovas István** *könyvét és ellátogatott a bemutatóra, melyet a magyar politikai alvilág jó pár figurája is jelenlétével örvendeztetett meg. Opuszát elvbarátja, a hajdani liberális* **Bayer Zsolt** *méltatta, aki hosszan sorolta a könyv „erényeit". Lovas azt fejtegette, hogy publicisztikája mindig talál (ó, csak ezek a tetten ért szavak ne lennének!), ezért is veszik könyveit és tartják fontosnak munkásságát. Az eredetileg a Szent Domonkos Rend Tartományfőnöksége által jegyzett* Kairosz Kiadó *is kitett magáért, a katolikus univerzalizmus helyett – kormánypénzen – Lovast (három könyvét bocsátották már útjára) meg Bayert juttat a (kormány)hívőknek. A gyűlölet terjesztése Szálasitól Rákosiig mindig is jó üzlet volt ebben az országban, a Kairosz is biztosan nyereséges vállalkozás.*

A katolikus egyháznak pedig erre szava sincs, pedig ez legalább akkora folt a „szeretet vallásán", mint a Regnum Marianum *éjszaka orvul lefűrészelt fakeresztje. A közpénzen dotált és egyre inkább bevadult Bayer, vagy a süllyesztőből előkerült* **Chrudinák** *és több társa nem önmaguk miatt irritálóak, hiszen a demokrácia nagy tomatermének még őket is el kell viselnie. A probléma abban áll, hogy a csak gyűlölni tudó, gondolatilag sivár, szélsőséges figurák kikerültek a politikai pornólapok fóliával gondosan leragasztott zárt világából és a kormány médiapolitikájának aktív részeseként aktív közszereplőként rontják el estéinket. Köszönhetően a modern tömegkommunikációnak, betörnek legprivátabb terünkbe, lakásainkba. Pedig a Fideszre szavazók nagy része nem rájuk voksolt, sőt még kíváncsiak sem voltak*

osztrák vagyoni tárgyalással kapcsolatos magyar igényeket.

Az ügyben – csakúgy, mint a németországi kényszermunka ügyében – peren kívüli egyezség várható. Ez akár hónapokon belül megtörténhet, ám az elvi egyezség gyakorlati kivitelezése még évekig elhúzódhat. Ezt a feltételezést erősíti a svájci példa is.

Svájci kárpótlás

Ez ügyben már két évvel ezelőtt megszületett a megállapodás egy 1,25 milliárd dolláros alap felállításáról. Az összeget két részre bontották: egy 400 milliós alapra, amelyből a volt rabszolga- és kényszermunkásokat, valamint a svájci határról visszafordított vagy Svájcban deportált személyeket kárpótolják, és egy 800 milliós részre, amely a holocaust üldözötteinek svájci bankokban rekedt vagyonát hivatott ellentételezni. A perben dönteni hivatott amerikai bíró várhatóan még idén pontot tesz az ügy végére. A Mazsihisz és a Mazsök közös delegációja találkozott a bíró különleges megbízottjával, **Jehuda Gribetz**cel és **Korman** bíróval. Kifejtették az elosztással kapcsolatos magyar álláspontot: a rabszolgamunkások kárpótlásából a magyar munkaszolgálatosoknak is részesedniük kell, valamint az elrabolt vagyon fejében legalább a svájci humanitárius támogatással (fejenként 1400 dollár) megegyező mértékű újabb juttatással kellene javítani a túlélők életminőségén.

---

véleményükre. Mert véleményük nem vélemény, mélyen az alatt van.

Még szomorúbb látványt nyújt a kulturális műsort konferálók arca. Behízelgő modorú, mosolygós, az „új demokrata" tömegkommunikációs káderkiképzés első lépcsőit sikerrel vett, karrierre vágyó fiatalok, akik láthatóan megdolgoznak a beléjük vetett bizalomért és pénzért. Pontosan úgy viselkednek, mint a szocializmus évtizedeinek kultúrcsinovjikjai, álbemondói és műkommentátorai. Teszik a dolgukat, (fel)mondják, amit megímak a számukra. Pedig nem áll jól nekik, hiszen Bayer és Lovas „frontharcos testvérekkel" ellentétben, személyiségük még nem vált eggyé a szájukba rágott tartalommal, sőt éles ellentétben áll azzal. Jobb sorsra érdemes, megvett fiatalemberek. Mi meg, ha látjuk őket, kapcsoljunk át más, békésebb csatornákra. Sok mindent túlélt ez az ország, ők is elmúlnak egyszer.

Moyses

Fotó: Müller László

LUGOSI VIKTÓRIA

Kérdez a fiam

A gyerek nyolcéves. A második szelet tortát tömi magába és hallgat. Nemigen figyel a beszélgetésre, pedig a társaság egyik tagja Ausztráliáról mesél. Ez alatt ő a meggyeket kapirgálja ki akkurátusan a lúdlábból. Nagy precízséget igénylő, fontos művelet.

A vendég el van ragadtatva. Azt mondja, leélt 65 évet, és már azt hitte, nem érhetik meglepetések. Aztán, egyszerre csak ül egy sydneyi kávéház teraszán, és azt olvassa a helyi lapban, hogy egy iskola bocsánatot kért egy mozgássérült gyerek szüleitől. Történt ugyanis, hogy egy tolókocsis kisdiák a családjával másik városba költözött. A szülők új iskolát választottak, de ott az igazgató elutasította a gyerek felvételi kérelmét, mondván, a gyerek a lépcsők miatt még a terembe se tudna felmenni, nemhogy ki a vécére. Az iskola technikailag nincs arra felkészülve, hogy oda egy tolókocsis gyerek járjon. A szülők erre feljelentették az iskolát, a bíróság sürgősséggel döntött, megállapította, hogy sérült az esélyegyenlőséghez való jog, és kötelezte az iskolát, hogy 200 000 dollárért építsen akadálymentesítőket. Az iskola ezt heteken belül meg is tette, egyben bocsánatot kért a szülőktől. A vendég itt már kommentál, mint mondja, magyar fejjel biztosan szó nélkül keresett volna egy másik iskolát. És nemcsak azért, mert tudja, hogy az akadálymentesítésre úgysem lenne pénz, és nem is azért, mert mire ítéletet hoznának, a gyerek érettségiző korba jut, hanem mert ha bármilyen áron fel is vétetné a gyerekét, a tanárok úgyis rajta állnának bosszút.

A torta a történet végére totálisan széttrancsírozva kenődik a gyerek tányérján, jut belőle a pulóver ujjára is. Nem baj, majd kimosom. A vendégből dől a szó.

Tudjuk-e, kérdezi, hogy mi történik, ha egy ausztrál gyerek az iskolában lepápaszemes kígyózza a padtársát? A válaszra persze nem kíváncsi, úgysem találnánk ki. Ha ezt a tanár meghallja, még a héten pszichológust rendel ki. Akinek – félreértés ne essék – nem a „mindenki egyenlőnek született" elvét sértő gyereket kell kezelnie, hanem az egész osztályt, mert ebben a közösségben valami nagy bajnak kell lennie, ha ilyen indulatok törhettek elő. Némiképp elmélázom azon, hogy mi lesz azzal a gyerekkel, aki túlesik a lelki tréningen és otthon a vacsoránál apja teli szájjal röhög a pápaszemes szomszéd hülye fizimiskáján. De erre nincs időm, mert addigra a torta maradéka lassan, de biztosan passzírozódik a szék karfájába.

*

Másnap állunk a bevásárlóközpontban. Az egyenruhás alkalmazott árazza a mérlegére pakolt zöldségféléket. Kettővel előttünk joviális idős úr, szálfaegyenes tartás, aranykeretes szemüveg, nyugdíjas műszaki értelmiséginek tippelem. Mögötte dzsoggingos negyvenes nő, félig lekopott körömlakk, aranykarikák a fülben. Láthatóan siet. Ráteszi az uborkáját a mérlegre. Az idős úr azonban még nem végzett, leveszi hát az uborkát a karfiolja mellől. A nő mint a vulkán tör ki.

– *Ne dobálja az uborkámat! Auschwitzba menjen, ha dobálni akar!* – A férfi hátranéz, lassan végigméri és egészen halkan csak annyit mond: – *Maga való oda.* A nő mint a villám vág vissza: – *Rohadt zsidó!* A joviális úr erre felemeli a hangját, és ezzel egy időben az öklét is. – *Hogy mer engem zsidónak nézni, maga... maga... szemét!*

A szereplők utóbb egy pillanat alatt eltűnnek a tömegben. Én csak állok a zacskó brokkolimmal. A gyerek a pulóveremet rángatja.

– Mami, mamiiii! Milyen messze van Ausztrália?

Vége a párbeszédnek?

Vatikáni dokumentum a katolikus szupremácia mellett

2000 szeptemberében a Vatikán új és határozott hangú dokumentumot bocsátott ki. A harminchat oldalas iratot **Joseph Ratzinger** bíboros, a *Hittani Kongregáció* vezetője mutatta be. Célja, hogy megakadályozza, hogy a katolikus egyház a más vallásokkal folytatott dialógus során „elveszítse fő vonásait". Amellett érvel, hogy a dialógus fenntartása mellett azért az egyház a „megváltás univerzális szentsége". Más vallásokról azt állítja, hogy a „jóság és a kegyelem elemeit" bár tartalmazzák, de egyik sem (még a nem katolikus keresztény felekezetek sem) „egyház a megfelelő értelemben". A Hittani Kongregáció által útjára bocsátott irat ugyanakkor leszögezi, hogy a vallások közötti párbeszéd „evangéliumi küldetés".

A dokumentumot kiadása pillanatától kezdve többen élesen támadták. Az *Európai Zsidó Kongresszus* nyilatkozatot adott ki, melyben a megfogalmazók leszögezték, hogy „az irat fundamentalista felhangokat tartalmaz; nyugtalanít és elszomorít bennünket" – jelentették ki. A *Református Egyházak Világszövetsége* szintén élesen bírálta a vatikáni anyagot, és a Vatikán ökumenikus vezetőjéhez intézett levelében leszögezte, hogy a megismert szöveg része „a konzervatív katolikusok szüntelen erőfeszítéseinek", melyek célja, hogy megakadályozzák a vallások közötti párbeszédet. A Vatikán fő zsidó tárgyalópartnere, mely a Zsidó Világkongresszus embereiből, illetve különféle irányzatokhoz tartozó rabbikból áll, úgy döntött, hogy addig, ameddig a Vatikán nem tisztázza álláspontját, nem folytatja a párbeszédet.

A Vatikán és a zsidóság pozitív kapcsolatai nem tekintenek vissza hosszú időre. A második vatikáni zsinat csak 1965-ben törölte a katolikus dogmatikából a zsidók istengyilkosságára vonatkozó tételt. 1986-ban, amikor **II. János Pál pápa** ellátogatott a római zsinagógába, **Elio Toaff** olaszországi főrabbi jelenlétében elmondta, hogy a „zsidóknak Istennel kötött szövetsége" változatlanul érvényben van. A Vatikán vezető teológusai később úgy magyarázták ezt a kijelentést, hogy a zsidók úgy üdvözülhetnek, hogy nem kell kereszténnyé válniuk. Ez az álláspont nemcsak a régi keresztény tanítás gyökeres reformja, hanem több zsidó gondolkodó, így **Franz Rosenzweig** nézeteivel is összhangban áll. A nemzetközi politika színterén azonban a Vatikán óvatos, mindeddig – valószínűleg a nagyszámú arab és fejlődő világbeli keresztényre gondolva – nem ismerte el Jeruzsálemet Izrael fővárosának.

Seymour Reich, a *Nemzetközi Zsidó Bizottság a Vallások Közötti Dialógusért* nevű zsidó szervezet szóvivője kijelen-

ÚJ AMERIKAI NYOMÁSGYAKORLÓ CSOPORT: AZ ARABOK Az amerikai külpolitikában új nyomásgyakorló csoport jelent meg, az egyre növekvő számú amerikai arabság. A legújabb közel-keleti zsidó-arab összetűzések után tömegeik vonultak Izrael-ellenes jelszavakat skandálva New York és más nagyvárosok utcáira. A legtöbb arab – más városok mellett – Michigan államban él, számuk meghaladja a háromszázezret. Főként Izraelből, Egyiptomból, Szíriából, Libanonból és Jordániából érkeztek, és már több neves személyiséget is adtak az Egyesült Államoknak. **Spencer Abraham** michigani szenátor és **Donna Shalala,** az egészségügyi és humán szolgáltatások titkára libanoni eredetűek, mint ahogy **Ralph Nader,** a *Zöld Párt* elnökjelöltje is az, bár őt nem veszik annyira komolyan. Összetett és sokat bírált személyiség **James Zogby,** az *Arab Amerikai Intézet* nevű washingtoni csoport vezetője, aki a Demokrata Párt kampányát segíti etnikai ügyekben. A többségében a demokratákra szavazó arab amerikaiak több dolog miatt is a republikánusok felé fordultak. A demokrata párti alelnökjelölt, az Izrael-barát és hagyományőrző zsidó **Joseph Lieberman** személye természetszerűen ellenállást váltott ki belőlük. Ifjabb **George Bush**nak, a republikánusok elnökjelöltjének a hagyományos családi értékekre való hivatkozása inkább megérinti őket, mint a demokraták ennél – igaz, csak némileg – szabadosabb elképzelései.

Októberben harminc amerikai arab vezető találkozott az Egyesült Államok közel-keleti ügyekért felelős helyettes államtitkárával, **Edward Walker**rel, és több követelést is megfogalmaztak. Követelték, hogy az amerikai adminisztráció ítélje el – a jelenlegi arab–zsidó viszályra célozva – a „túlzott izraeli erőszakot", nemzetközi vizsgálóbizottság létrehozását javasolták a történtek okainak kivizsgálására, a palesztin polgárok nemzetközi védelmét kérték, valamint azt, hogy az Egyesült Államok vizsgálja felül az Izrael részére történő fegyvereladásait. Ilyen típusú nyomásgyakorlás – fogalmazott egyik aktivistájuk – egy évtizeddel korábban elképzelhetetlen lett volna.

Szintén figyelemreméltó az *Arab–Amerikai Politikai Akcióbizottság* (AAPAC) megjelenése. Ennek a szervezetnek, mely nyíltan az Izrael érdekében lobbizó AIPAC nevét és szervezeti felépítését másolja, az a célja, hogy az arab etnikai lobbi érdekeit a legmagasabb szinten is érvényesítse, ugyanakkor nagy és az egész országot behálózó szervezetté akar válni. Az AAPAC szintén a Republikánus Pártot támogatta az elnökválasztási kampányban. Mindenesetre a vehemens Izrael-ellenes New York-i tüntetések, és az Izraelben működő különféle amerikai cégek elleni bojkottfenyegetések is arra engednek következtetni, hogy új és egyre befolyásosabb csoport jelent meg, mely képes arra, hogy a jövőben befolyásolja az amerikai kormányzat közel-keleti politikáját. Az amerikai társadalom politikai és etnikai sokszínűsége új elemmel gazdagodott, de ez nem feltétlenül Izrael érdekeit szolgálja.

tette: még nem tudja, hogy a Ratzinger bíboros által szignált irat hogyan befolyásolja majd a katolikus-zsidó kapcsolatok jövőjét. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy „nem új keresztény nézettel találkozhatunk, hanem inkább a katolikusok és a zsidók között megindult dialógusban" bekövetkezett visszalépéssel.

Eugene Fisher, a *Katolikus Püspökök Országos Konferenciája* vezető ökumenikus hivatalnoka szerint a dokumentum nem a zsidók ellen irányul, hanem a harmadik világban dolgozó katolikus misszionáriusokat akarja befolyásolni, meg akarván őket óvni attól, hogy ottani – például indiai – szent szövegeket legalább annyira szentnek tartsanak, mint a kereszténység alapvető tanításait.

A *Zsidó Világkongresszus* ügyvezető igazgatója, **Elan Steinberg** szerint ugyanakkor a dokumentum – bár azt katolikus ultrakonzervatívok zsinatellenes támadásának tulajdonítja – semmiféle veszélyt nem jelent a zsidókra nézve. *„A jelenleg regnáló pápa kijelentései erőteljesen és őszintén elismerik a judaizmust. Nehezen hihetnénk azt, hogy Ratzinger bíboros olyat akarna mondani, amely aggasztaná a (zsidó) közösséget, vagy véget óhajtana vetni a vallások közötti párbeszédnek."*

ELLENSÉGBŐL SZÖVETSÉGES?

„Ahhoz, hogy egy francia szeressen egy arabot, az kell, hogy az illető palesztin legyen és a zsidókkal hadakozzon" – idéz a *Le Point* című francia hetilap egy párizsi külvárosban felnőtt arab fiatalt. Az intifáda kiújulása Izraelben fellobbantotta Franciaországban az arab–zsidó ellentéteket, és úgy tűnik, a francia társadalomba beilleszkedni nehezen tudó arab fiatalok zsidóellenes indulataikban szövetségesre leltek a szélsőjobboldal egyes köreiben. E szövetség egyelőre persze csak nyomokban fedezhető fel, hiszen a francia szélsőjobb eddig ádáz ellenségnek tekintette az arab bevándorlókat. A két csoport marginalizáltsága, bűnbakkereső indulata és militáns magatartása azonban összehozhatja őket egy olyan ellenséggel szemben, amely beilleszkedése és sikerei miatt mindig is a legkézenfekvőbb bűnbak volt. A magyar közönség számára mindez nem lenne meglepő, hiszen az itthoni szélsőjobb lelkes palesztinbarátsága és Izraellel szemben használt gyűlölködő hangneme közismert.

„Amerikában a baloldali antiszemitizmus gyakran erősebb, mint a jobboldali"

Interjú Norman Podhoretzcel

Norman Podhoretz a Commentary *című zsidó folyóirat nyugalmazott főszerkesztője. A lap, amelynek továbbra is kolumnistája, a hetvenes–nyolcvanas években a konzervatív gondolkodás zászlóshajója volt az amerikai szellemi életben, és e területen komoly szerepe volt a baloldali szupremácia visszaszorításában. Podhoretz nemrég Magyarországon járt mint a „Tíz éve szabadon" című konferencia meghívottja. Ebből az alkalomból készült vele a következő interjú.*

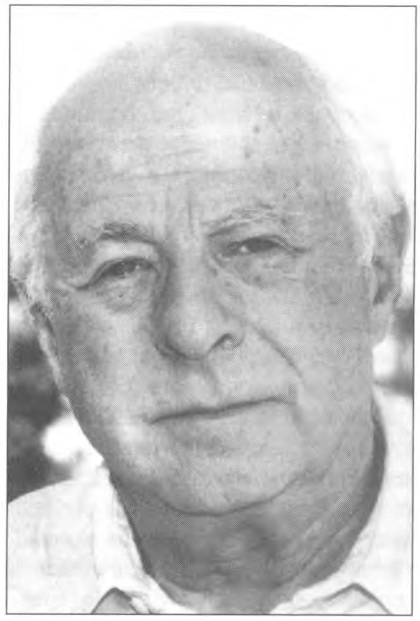

– Konzervatívként hol helyezkedik el ön az amerikai szellemi életben?

– Abba a kategóriába tartozom, amit a baloldal a *„politically incorrect"* névvel jelöl. Vagyis amit mondok, az számukra az elfogadhatóság határán kívül esik. Mivel a szellemi életben Amerikában erős liberális dominancia érvényesül, én konzervatívként persona non grata vagyok. Ez nem is lehet másképp ott, ahol az újságírók 95 százaléka **Clintonra** és **Gore-ra** szavaz.

– Magyarországon szokatlan, ha egy zsidó konzervatív.

– Amerikában a baloldali antiszemitizmus gyakran erősebb, mint a jobboldali. Amikor én a *Commentary* hasábjain élesen támadtam a jobboldali **Pat Buchanant** antiszemita megjegyzéseiért, számos jobboldali politikus igazat adott nekem. Viszont amikor a baloldali **Gore Vidal**lal kerültem összetűzésbe hasonló okok miatt, a baloldali ismerőseim mind megvédték őt.

– Mi volt ennek a vitának a lényege?

– Én a 70-es, 80-as években támogattam az amerikai fegyverkezést a Szovjetunióval szemben. Mindezt Gore Vidal, aki híres író, két évvel ezelőtt azzal magyarázta a *Nation* című baloldali folyóirat hasábjain, hogy én mindezt csak Izrael érdekében tettem. Szerinte Izrael az amerikai imperializmus meghosszabbított karja a Közel-Keleten, háborús tűzfészek, az ottani válság, sőt valójában az egész hidegháború okozója. (Izraelt a válságért felelőssé tenni gyakori érv a baloldalon.) A vita nagy vihart kavart Amerika határain túl is, számos ország sajtója foglalkozott vele. Én a *Commentary* hasábjain azt válaszoltam, hogy Vidal érvelése nem más, mint anticionizmusnak álcázott antiszemitizmus. Ezek után huszonöt baloldali értelmiségi ismerősömet kérdeztem meg, miként vélekedik vitapartnerem érveiről. Szinte mind úgy válaszoltak, hogy Vidal csak túloz, de Izraelt mindenkinek joga van kritizálni. Hogy az anticionizmus valójában antiszemitizmust jelent, azt nem fogadták el.

A baloldal persze alapvetően nem Izrael-ellenes, hanem elsősorban békepárti. De ha úgy vetődik fel a kérdés, hogy ki miatt nincs béke a Közel-Keleten, akkor nagyon bizonytalanná válnak vagy inkább Izraeltől várnak engedményeket.

– Mekkora a súlya a Commentarynak az amerikai szellemi életben?

– A *Commentarynak*, amely már ötvenöt éve jelenik meg, komoly súlya van konzervatív körökben. A **Reagan**-kormány idején a lap munkatársai közül többen kormányzati pozíciókba kerültek. A baloldal viszont gyűlöl bennünket. A konzervatívokról általában azt gondolják, ostobák. Nem tudnak mit kezdeni az érveinkkel, így örökösen jelzőket aggatnak ránk.

– Hány olvasójuk van? Tudják, hogy közülük mennyi a zsidó?

– A *Commentary* harmincezer példányban jelenik meg. Ez nem túl sok, ha arra gondolunk, hogy az egyik legfontosabb liberális folyóirat, a *New York Review* példányszáma százezer. Azt, hogy olvasóink közül mennyi a zsidó, nem tudom. A mi lapunk ugyanis – a *Szombattal* ellentétben – csak kisebb részt foglalkozik zsidó témákkal. Igaz viszont, hogy a rendszeres folyóirat-olvasók, csakúgy, mint a könyvvásárló vagy a színházlátogató közönség, jelentős részben a zsidók köréből kerül ki.

– Ki támogatja a Commentaryt?

– Korábban az *American Jewish Committee* támogatta a lapot, ma már a pénz túlnyomó része magánalapítványoktól jön. Miután a Commentary intézmény Amerikában, nem olyan nehéz szponzorokat találni. Sokan közülük nem zsidók, akik azért támogatják lapunkat, mert a legfontosabb konzervatív szócsőnek tartják.

– Ön mindig konzervatív volt?

– Fiatalkoromban én is baloldali voltam, mint a legtöbb amerikai zsidó értelmiségi. Számomra 1967 volt a fordulópont, akkor lett elegem a baloldalból. A Szovjetunió vad Izrael-ellenessége csak az egyik ok volt. Zavart az is, hogy a baloldal nem volt hajlandó tudomásul venni a radikalizálódó fekete mozgalmak antiszemitizmusát. Az Amerika-ellenességét sem tudtam lenyelni. Én baloldaliként is patrióta voltam, és fölháborított, amikor a vietnami háború ellen tüntetők a náci Németországgal hasonlították össze Amerikát, és – német helyesírással – „k" betűvel írták a nevét. Azonkívül a baloldali intellektuelek általában nem törődtek és ma sem törődnek a zsidóságukkal. A jobboldalon megjelenő állítás, amely szerint a zsidóknak nagy súlya van a médiában, nagyrészt igaz, de ebből nekünk nem sok hasznunk van. A *New York Times* egy zsidó család tulajdonában van. A hollywoodi filmcézárok többsége zsidó. Igen sokan vannak köztük a nagy tévétársaságok menedzserei soraiban is. Mindez azonban nem látszik meg, ha Izraelről szóló kommentárjaikat látjuk, hallgatjuk. A konfliktusban nem fogják Izrael pártját, azt állítják, hogy a háború befejezése rajta múlik.

– A nagy amerikai zsidó szervezetek sem tudnak kapcsolatot találni e baloldali értelmiséggel?

– Próbálkoznak vele, de nem túl sok sikerrel. Annak ellenére, hogy e szervezetek maguk is inkább baloldaliak. Megmutatkozott ez egyebek közt abban, hogy nem fogadták túl nagy lelkesedéssel **Benjamin Netanjahu**t. Paradox módon Izrael legelkötelezettebb támogatói ma Amerikában a karizmatikus és messianisztikus protestáns közösségek, amelyeknek teológiájában Izraelnek fontos szerep jut.

Az igazság kedvéért hozzá kell tennem: a fiatal értelmiségiek között ma megfigyelhető egy érdekes új jelenség: megjelent a *baál tsuvá*, a valláshoz visszatérő értelmiségi típusa. Fiatal emberek, miközben nem adják föl értelmiségi ambíciójukat, modern ortodoxok lesznek, hitet téve ekként zsidóságuk mellett is. Ez az én időmben elképzelhetetlen volt. Ezzel egyidejűleg zajlik azonban az asszimiláció is, ami – elsősorban a vegyes házasságok révén – apasztja a zsidóság létszámát.

– Mennyire fontos az ön számára a vallás, a hagyomány?

– Örülök, ha a vallás valakit visszahoz a zsidósághoz. Ám **Emil Fackenheim** filozófussal azt vallom, hogy a holocaust után van egy új, 614. parancsolat: „Legyenek zsidók." A zsidóság létének első számú letéteményese ma Izrael. Én ezért többre tartok egy nem különösebben vallásos amerikait, aki adományaival támogatja Izraelt, mint egy szatmári haszidot, aki megtartja mind a 613 micvát, de ellenséges a zsidó állammal szemben.

– Miként értékeli a jelenlegi közel-keleti konfliktust?

– A *Commentary* decemberi számában jelenik meg egy cikkem, amelyben egyebek közt arról írok, hogy **Amr Musza,** az egyiptomi külügyminiszter már júliusban megmondta: ha Camp Davidben nem kötnek békét, új intifáda következik. Nem igaz tehát, hogy ezt az izraeliek provokálták ki. Az arab oldalon erre már régen készülődtek. Én már az oslói megegyezés idején azt írtam, hogy a békefolyamat valójában háborús folyamat. A konfliktus valódi oka az, hogy az arab világ ma sem kívánja tudomásul venni Izrael létét, és legföljebb taktikai okokból hajlandó vele egyezséget kötni. A békepárti baloldal Amerikában pedig mindezt nem veszi tudomásul.

Gadó János

„Reális a veszélye annak, hogy autóbuszokat robbantanak"

Novák Attila interjúja az Izraelben élő Balázs Gáborral az arab–zsidó viszályról

Balázs Gábor, *a Bar Ilan Egyetem doktori hallgatója, 1990 óta él Izraelben. Feleségével és két kis gyermekével nemrégiben költözött ki Jeruzsálemből egy közeli településre, ami még az úgynevezett „zöld vonalon", azaz a zsidó állam 1967-előtti határain belül van. A zavargások kitörése óta – tartva palesztin terroristák buszmerényleteitől, illetve lövöldözéseitől – nem mernek felesége szüleihez, Jeruzsálembe utazni. A budapesti Hunnia mozi füstös kávézójában ültünk le beszélgetni egy napsütötte októberi délután. Gábor hangsúlyozza, magánemberként, és nem külpolitikai szakértőként beszél személyes benyomásairól és tapasztalatairól.*

– Hogyan változott tapasztalatod szerint az elmúlt időben a jeruzsálemiek közérzete?

– Az erőszak visszatért az utcákra. Márpedig Izraelben az utcán nagyon is érezhető a közhangulat. A *Bar Ilan Egyetemen* – amely alapvetően jobboldali beállítottságú – sok diák gyászhangulatban élte meg az oslói tárgyalásokat, és eleve kétségbe vonták, hogy Izrael bármi hasznát látja majd az egyezménynek. Ezzel szemben az utcán az emberek nagyon jó hangulatban voltak. Ne felejtsük el, hogy három hete **Jasszer Arafat** még **Ehud Barak** *Kochav Jakov*-i házában vendégeskedett, együtt üldögéltek, mint egy szerelmespár a kertben. Egy héttel ezután Ehud Barak agresszorrá vált Arafat szemében. Az arab jelenlét a zsidó városnegyedekben mindenhol tapasztalható, fordítva viszont nem. Hozzánk arab munkások jönnek vízvezetéket szerelni, és sok arab ugyanúgy látogatja az egyetemeket vagy üldögél a kávéházakban, mint eddig. Én viszont kétszer is meggondolom, mielőtt a gyerekekkel bemegyek Jeruzsálembe.

– Láttál atrocitásokat az utcán?

– Igen, láttam. Személyesen ismerek olyan embereket, akiket megdobáltak

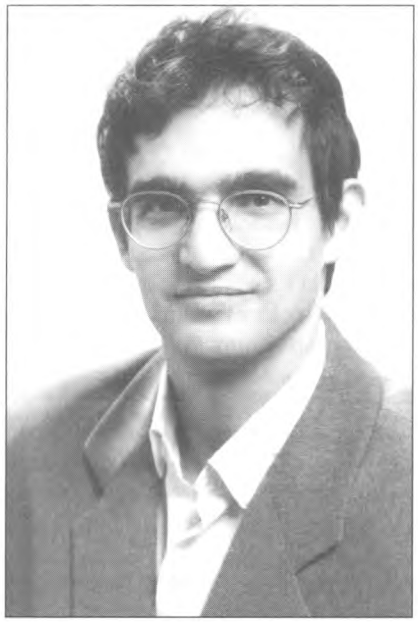

kővel. Véletlenül ismerem azt a zsidó hölgyet, akinek belőttek az ablakán, miközben kisbabáját a cumisüvegből etette. Egy *Ramallah* melletti zsidó településen történt, az egyik este. A szomszédból valaki átlőtt, és a golyó az asszony és a kisbaba feje között fúródott a konyhaszekrénybe. Ugyanakkor annak is szemtanúja voltam, hogy zsidók megtámadtak egy arab taxisofőrt, és elkezdték kővel dobálni. A Palesztin Autonómia területén lévő jerikói kaszinóba már nem járnak zsidók, és új bútorért sem mennek át többet a környező arab falvakba. Illetve volt olyan, aki bement, de az nem is jött vissza. Előfordult, hogy arabokkal több évtizede barátságban élő izraeli zsidókat egy izraeli arab faluban megtámadtak, autójukat pedig felgyújtották. Barátaiknak hitt arabok pedig végignézték, amint arab suhancok véresre verték őket. Ha nincs mobiltelefonjuk, és így nem érkeznek meg időben az ismerőseik vagy a rendőrök, akkor megölték volna őket. Ezek a történetek az izraeli sajtóban nyilvánosságot kapnak, de azon kívül nem.

– Hogyan változott az izraeli pártok viszonya az izraeli arabokhoz?

– A szélsőjobboldali pártok ünnepelnek, és képviselőik azt hajtogatják, hogy „mi mindig is megmondtuk". **Rehavam Zeevi** (a *Moledet* nevű szélsőséges nacionalista párt vezetője – N. A.) diadalittasan üldögél a különféle tévéstúdiókban. Bár nézeteivel semmilyen azonosságot nem vállalok, abban igazat adok neki, hogy az izraeli arabok nem lojális kisebbség. Ez most világosan kiderült.

– Mi a véleményed azokról az ellenvetésekről, hogy azért lázonganak az izraeli arabok, mert az izraeli költségvetésből nem kapták meg a számukra arányosan járó támogatást, és egyéb – nem jogi természetű – diszkriminációban volt részük? Mondjuk, munkahelyi jelentkezéskor nem az arabot vették fel, pedig kvalifikáltabb és tehetségesebb volt, mint a zsidó jelentkező?

– Ez szerintem nem igazi ellenvetés, ám két egymástól független, és érvényes állítás is megfogalmazható. Az izraeli arabok Izrael Állam, valamint annak szimbólumai ellen is küzdenek. Egyre inkább hangsúlyozzák, hogy legfeljebb elenyésző részben izraeliek, és a meghatározó identitásuk a palesztin. Ugyanakkor az is tény, hogy Izrael ötven éve elhanyagolja arab állampolgárait. Nem kapják meg ugyanazokat a jogokat és szolgáltatásokat, mint amilyeneket megkap egy új zsidó település. Ez utóbbi azonban nem igazolja az elmúlt időben kitört polgári felkelést. Nem hiszem, hogy a magyar vagy bármely más demokratikus állam tűrné, hogy bármelyik kisebbsége felkelést robbantson ki, mondván, hogy diszkriminálják. Ez akkor sem tűrhető, ha egyébként jogos a panaszuk.

– Tapasztalható-e politikai és ideológiai átrendeződés az izraeli baloldalon?

– Igen. Több baloldali és békepárti ember teszi fel magának a kérdést, hogy vajon van-e kivel párbeszédet folytatni. Mindeddig úgy vélték, hogy a tárgyalás és

a béke Izrael érdeke. Az események tükrében viszont felülbírálták korábbi álláspontjukat, és azt mondják, hogy nincs értelme olyan egyezményeket kötni és olyan engedményeket tenni, amelyek nem válnak Izrael javára. Az arab–zsidó viszályban senki sem az abszolút történelmi igazság kizárólagos birtokosa. Ugyanakkor Izraelnek a meghódított palesztin néppel szemben nincsenek olyan erkölcsi kötelezettségei, mint amilyenek vannak a zsidók kiirtásában tevékeny részt vállalt népeknek a zsidókkal szemben. Araboknak és zsidóknak pedig egyaránt vannak jogos követelései a másikkal szemben.

– Az izraeli arabok mozgolódásait én sem tartom jogosnak, de a Területeken élőkét igen. Ha módszereikben nem is értek velük egyet, de az elkeseredettségüket, a radikalizálódásukat érteni vélem. Mozgásszabadságukban és jogaik gyakorlásában korlátozott tömegekről van szó.

– Lehet, hogy radikális baloldali nézetként hat a számodra, de az izraeli araboknak is nagyon sok mindenben igazuk van. Az izraeli kormányt sok minden miatt lehet kárhoztatni. Nem teljesíti azokat az alapvető kötelezettségeit, amelyet egy államnak polgáraival szemben – azok nemzetiségétől és vallási hovatartozásától függetlenül – teljesítenie kell. Az állam van az állampolgárért, és nem fordítva. Egy arab polgári mozgalmat még én is támogatnék. Az állampolgár lojalitásához azonban az is hozzátartozik, hogy nem támad fegyverrel az állam rendőreire. Izrael ugyanis biztosítja, hogy véleményüknek tüntetéseken adjanak hangot, másrészt azt is, hogy lezárják azokat az utakat, amelyeken Ros Hasana ünnepén a zsidó polgárok utaznak a rokonaikhoz. Ez az egyik legnagyobb családi ünnep az országban és ilyenkor – Jom Kippurtól eltérően – nem áll le a közlekedés. Az északi országrész lakói ezt ebben az évben nem tehették meg, mert a közlekedést megbénították a tüntető arabok. A rendőrség pedig csak akkor avatkozott közbe, amikor már a zsidók életére leselkedett veszély. A konfliktus tehát arab polgári erőszakkal kezdődött. Az izraeli baloldal több jeles képviselője azt a kérdést is felteszi, hogy „hol van az úgynevezett arab baloldal?". Amikor a zsidó csőcselék megtámadta a názáreti arab negyedeket, és erről hírt adott a média, nemcsak a baloldali, hanem a jobboldali izraeli politikusok is szinte egyöntetűen kijelentették, hogy elítélik a történteket és arra szólították fel párthíveiket, hogy hagyjanak föl az önbíráskodással. Ezzel szemben az arab csőcselék zsidó lakótelepek, üzletek elleni támadásait, zsidók autóinak felborítását, zsidó polgárok fizikai bántalmazását egyik izraeli arab politikus sem volt hajlandó elítélni.

– Az események nem cáfolnak-e némely cionista alaptételt? Például, hogy a zsidó állam léte önmagában megszünteti az antiszemitizmust. A válság kitörése óta több mint kétszáz antiszemita atrocitás történt világszerte. Csak Franciaországban több mint száz incidens volt.

– Nem hiszem, hogy ezek fényében kéne bírálni a cionista alaptételeket vagy – posztmodernül szólva – „alapmítoszokat". Azt sem hiszem, hogy ez a konfliktus bármit is bizonyítana. Számos cionista alaptétel nem valósult meg, mert nem bizonyult tarthatónak. A cionizmus modern ideológusai is megváltoztattak több alapfeltevést. Izrael Állam nem járul hozzá az antiszemitizmus megszűnéséhez...

– Ez volt a klasszikus, a herzli típusú érvelés.

– Herzlnek voltak ennél problematikusabb kijelentései is, de ettől még nagy ember volt. Ezeket meg nem valósult próféciáknak nevezhetjük. Izrael állama nemhogy nem járul hozzá az antiszemitizmus megszűnéséhez, hanem inkább fokozza azt.

– A mértékadó nyugati sajtóban ilyen címeket lehet olvasni: „Ehud Barak a konfliktust választotta a béke helyett." Miért ez az egyoldalú Izrael-ellenesség?

– Azért, mert a nyugat-európai liberális és baloldali sajtó jó része hagyományosan palesztinpárti és Amerika-ellenes. Izraelt pedig mindig is Amerika szövetségesének, gyarmatának tekintette. A *Népszabadság* sem antiszemita lap, de az Izraelt érintő kérdésekben kifejezetten elfogult. Sokkal jobban eladhatók a lapok, ha zsidó agresszorról, szegény, védtelen arab gyerekek megtámadóiról tudósítanak. Mindenki jobban szeret gyenge és hadsereg nélküli, szabadságukért küzdő emberek, mint – önmegtartóztatást tanúsító, ám ugyanakkor a saját és polgáraik életét védő – fegyveres erők mellett állást foglalni.

– Visszazuhant az izraeli társadalom és politika az oslói tárgyalások előtti állapotba, vagy még van ereje újrakezdeni a békére irányuló erőfeszítéseket? Hogyan látják ezt a politikusok?

– Minden izraeli politikus – legyen bármennyire jobboldali is – tudatában van annak, hogy a problémákat a tárgyalóasztalnál kell megoldani. Nem tudom, mikor és milyen események következtében ülnek vissza a tárgyalóasztal mellé. Azt sem lehet tudni, hogy milyen nemzetközi nyomás nehezedik majd a felekre. A béke azonban pillanatnyilag csak és kizárólag Izraelnek az érdeke. Arafat nyilvánvalóan nem szeretne békét, amikor a palesztin népesség körében legfeljebb harmincszázalékos a támogatottsága. A palesztinok többsége az *Iszlám Dzsihad* és a *Hamasz* fundamentalista szervezeteket támogatja. Arafat üldözött harcosnak mutatja magát, amire azért van szüksége, hogy a saját létjogosultságát bizonyítsa, ugyanakkor garantálja személyi biztonságát. Életében negyedszerre dönt az illegalitás mellett. Üldözött személyiségként viselkedik, akinek az életére törnek. Egyik helyről a másikra menekül. Ugyanezt tette annak idején Ammanban, Bejrutban, és Észak-Afrikában is. Most Gázában teszi ugyanezt. Ezt a helyzetet ismeri, és nagyon kényelmes a számára. Mellékesen pedig kockára teszi a békét.

– A probléma nem elsősorban hadászati jellegű.

– A probléma tényleg nem elsősorban katonai. A sajtó szakértői legalább annyira tudják, mint én, hogy ha Izrael erőszakosan szeretné megoldani a Palesztin Autonómiával fennálló konfliktusát, akkor már régen megoldotta volna. Ehhez körülbelül két órára lenne szüksége. Ha – ahogy állítják – Izrael túlzott erőszakot alkalmazna a palesztinokkal szemben, akkor már régóta nem lennének palesztin tüntetők, nem lenne palesztin rendőrség. Ezért is tisztességtelen a világsajtó tekintélyes része.

– Hogyan látod a jövőt? Hogyan látod a konfliktust a nagypolitikai színtéren és az izraeli zsidó állampolgár helyzetéből?

– Könnyen el tudok képzelni egy súlyos háborút Izrael és a Palesztin Autonómia vagy más arab államok között. Másrészt – hogy egy hasonlattal éljek – sötétnek látnám a magyarság jövőjét, ha nem szállhatnék fel a budapesti 6-os villamosra, mert attól kellene félnem, hogy az egyik nap felrobbanok. Minden izraeli nagy veszélyben van, mivel békepartnereink – az első adandó konfliktus alkalmával – szabadlábra helyezték azokat az embereket, akikről tudjuk, hogy már robbantottak és öltek meg polgári lakosokat. Amíg a konfliktus kezeléséhez az is hozzátartozik, hogy kiengedik a börtönökből a terroristákat, addig a zsidó állam sötét jövő előtt áll.

Assi Dayan filmrendező feleségével (a képen jobbra) és Izrael budapesti nagykövetével, Várnai Judit-Shorerrel a filmhét megnyitóján

„Kétezer év óta semmi sem változott..."

Beszélgetés Assi Dayannal

Filmrendező, színész, író, publicista. Tizenkét filmet írt és rendezett, huszonötben játszott, több könyve jelent meg. Az egyik legismertebb izraeli művész. A legendás tábornok, egykori hadügyminiszter Moshe Dayan fia. Október elején Budapesten járt a filmjeiből rendezett vetítéssorozat megnyitóján.

– Előnye vagy hátránya származott abból, hogy Dayannak hívják?

– Izrael nem banánköztársaság, nem volt semmilyen jelentősége, hogy ki az apám. Azonkívül annyira különböztem tőle.

– Szerette az ön filmjeit, színészi alakításait?

– Szerette, de azt hiszem, az írásaimat jobban élvezte. Mindig azt kérdezte, meg tudok-e élni a filmezésből.

– Készült róla film?

– Nem, bár tizenöt évvel ezelőtt az amerikaiak rendeltek tőlem forgatókönyvet – rengeteg pénzt fizettek érte –, de végül nem lett belőle semmi.

– Politikai természetű vitáik nem voltak?

– A Jom Kippur-i háború idején nagyon összevesztünk. Úgy éreztem, a háború számunkra nagy kudarc volt, apámnak le kellene mondania.

– Baloldali?

– Igen, régivágású baloldali vagyok. S a nővérem is az: munkáspárti képviselő, főleg az emberi jogokkal foglalkozik. Nagybátyám pedig **Ezer Weizmann** volt köztársasági elnök.

– Elsősorban írónak, rendezőnek, vagy színésznek tartja magát?

– Írónak. Sok könyvet publikáltam: regényeket, novellákat, verseket. Régóta írok politikai tárgyú cikkeket, esszéket is különböző újságokba. Most jelent meg egy kötetem, ami kb. négyszáz cikkemből mintegy ötvenet tartalmaz. A

Tel-Aviv árnyai. Részlet a filmből

filmkészítésnek is legszebb, legjobb fázisa a forgatókönyvírás. Rendezni igazából nem szeretek.

– S akkor miért nem csak írással foglalkozik?

– Abból nem tudnék megélni. Izraelben senki sem tud megélni csak íróként.

– És rendezőként?

– Úgy könnyebb. Az ember dolgozhat a filmgyártásban, a közszolgálati, kereskedelmi és kábeltévéknek. A tevékenységek – rendezés, szereplés, írás – váltogatása azért is hasznos, mert akkor mindegyiket hobbinak érezhetem. Nem görcsölök be, nem ijedek meg attól, hogy elrontok valamit, nem érzem a tét nagyságát.

– Mi a közös a műveiben?

– Mindegyik filmem komédia, amelyekben nincsenek jó vagy rossz figurák. Leginkább az élet értelme és a halál izgat. Különösen az utolsó három, trilógiát alkotó, s Budapesten is vetített filmem – a *Tel-Aviv árnyai*, a *Baum úr* és az

Elektromos ágymelegítő – filozofikus jellegű. Az egyetemen is filozófiát tanultam. Irodalmi munkáimat is valamifajta egzisztenciális szorongás, az élettel és a halállal való szembenézés félelme hatja át.

– Sohasem érezte a filmes végzettség hiányát?

– Nem. Remélem, nem hat nagyképűségnek, ha azt mondom: jó társaságban vagyok Fellinivel, Antonionival, Bergmannal, akik sohasem tanultak filmcsinálást. Nem hiszek a tehetség tanítható-ságában. Annak meg, amit ma tanítanak, nincs sok értelme.

– Első filmjére nehéz volt összegyűjteni a pénzt?

– Egyáltalán nem. Annak idején a mainál több magánbefektető működött a filmszakmában. A hazai televíziózás kezdete előtt az izraeli film nagyon nyereséges volt.

– Az 1975-ben készült Halfon Hillt mi tette kultuszfilmmé?

– Talán az, hogy az izraeli film történetében először tört meg egy tabut és kritizálta a hadsereget. Egyébként én is szolgáltam a hadseregben: 1987-ig az ejtőernyősöknél. Három háborúban is részt vettem, keményen harcoltam.

– Pályáján akadtak konfliktusai a cenzúrával?

– Egyszer, vagy harminc éve. A televízióban sugározták egy munkámat, s abban az egyik szereplő viccesen azt mondta valakiről, hogy öngyilkosságot követett el a nemzet érdekében. A hatalom, a politikusok persze általában nem szerettek.

– Az 1992-es Tel-Aviv árnyai az elmúlt évtized legnagyobb izraeli filmsikere. Mit gondol, miért?

– Jól van megcsinálva és provokatív. Sok néző nem szerette az ideológiáját, vagy kifejezetten gyűlölte a véres befejezést. A kritikusok szavazatai szerint egyébként ez a film a legjobb a valaha készült 647 izraeli film közül. A *Tel-Aviv árnyai*ban politikai és társadalmi kérdésekkel – mindenekelőtt a terrorizmus és az agresszió problematikájával – foglalkozom.

– Bemutatták a filmet külföldön is?

– A legtöbb filmemhez hasonlóan eladták külföldre, például Németországban, Svájcban és Hollandiában a mozikban és a televízióban is játszották. Az amerikai vetítéseken főleg az Izraelről keveset vagy semmit sem tudó intellektuelek látták. Szerették a történetet, megértették: a pub Izrael és a világ szimbóluma, s a figurák, a külföldiek, a kívülállók, drogosok, öngyilkosok ismerősek voltak a számukra.

– Gyakran meghívják külföldre?

– Most volt egy retrospektív vetítéssorozatom Dél-Franciaországban, a jövő héten pedig Párizsban lesz egy másik. De jártam a filmjeimmel Tallinnban egy fesztiválon, Szlovákiában és Lipcsében is.

– Kelet-Európában milyen tapasztalatokat szerzett?

– Itt több az intellektuel, mint Nyugaton. Nagyobb a művészet ereje, mint például nálunk. Izraelben manapság jószerivel csak az orosz emigránsok olvasnak, járnak koncertre. A többiek csak acidot, technót és amerikai szemetet hallgatnak.

– Hol értik meg igazán a filmjeit?

– Például az USA-ban.

– Kik? A zsidók?

– Szó sincs róla. Őket nagyon feldühíti, ha valaki kritizálja Izraelt.

– Hogyan látja a békefolyamatot?

– Én már a hatnapos háború után mondtam – azt hiszem, az országban elsőként –, hogy vissza kellene adnunk több területet, ahol a palesztinok államot alapíthatnának. Jónak látom a békefolyamat esélyeit, annak ellenére, ami most történik. A probléma alapvetően teológiai jellegű, a háború a két oldal vallásos, fanatikus fundamentalistái között folyik. A legutóbbi felmérés szerint az izraeliek 52-53 százaléka támogatja a megegyezést, még Jeruzsálem egy részének átadását is. Ők megértik, a békének nincs alternatívája. Az emberek 47-48 százaléka azonban nem akarja a békét, nem bízik az arabokban. A rasszizmus nagyon erős.

– A tragikus megosztottság nem mérgezi meg az emberi kapcsolatokat?

– Természetesen mindenkit izgat a béke problémája, de a mindennapokban nem ezzel ébredünk és fekszünk, el vagyunk foglalva ezer más dologgal. A legfontosabb a gazdaság, amelynek a fejlődéséhez azonban a béke kedvező feltételeket teremt. Az igazi választóvonal a nem vallásosak és a fejlődést megállítani akaró ortodoxok között húzódik.

– Következő filmje miről szól?

– Jövőre izraeli–francia koprodukcióban komédiát forgatok arról, hogy Jézus visszajön Izraelbe, és úgy találja, kétezer év óta semmi sem változott. Zsidók, muzulmánok, keresztények semmit sem változtak.

Gervai András

ÓRIÁSI ÖSSZEGEK A HASZID „VILÁGKÖZPONTOKNAK" Az izraeli Vallásügyi Minisztérium nagy pénzeket készül szétosztani *guri* és *belzi* haszidok „világközpontjai", valamint a Sasz párt *Or-Hahajim* nevű, hasonló jellegű intézménye számára. A haszid csoportok, amelyeknek a II. világháború után ímmajjuk is alig maradt, az elmúlt évtizedekben nagy demográfiai fellendülésen mentek keresztül, és közülük ma már nem egy tíz- vagy akár százezres népességgel is büszkélkedhet. Ennek megfelelően politikai befolyásuk a zsidó világban – és így Izrael államában is – számottevően emelkedik. Továbbra is jellemző rájuk, hogy egy karizmatikus rebe áll a mozgalom élén, de a sok ezer hívő immár a világ számos országában szétszóródva él. A „világközpont" az új helyzetnek megfelelő jelenség: a mozgalom centrumában (többnyire Jeruzsálemben) álló többfunkciós épületkomplexum, amelyben zsinagóga, jesiva és előadótermek egyaránt találhatóak. Egy ekkora épület alkalmas több ezer hívő fogadására is. A Vallásügyi Minisztérium által előirányzott összegeket 15-20 millió sékelre becsülik, míg más források csupán 5 millióra taksálják. A guri és a belzi haszidok tizenöt éve irányítják Jeruzsálemben vallási intézményeiket. 1992-ig a két csoport már számottevő pénzösszegeket kapott, amelyekből fölépítettek egy-egy – a most tervezetteknél is nagyobb – intézményt. Ezután az ortodoxoknak szánt közpénzek kiosztásánál új kritériumokat kezdtek érvényesíteni, előnyben részesítve a „világközpontokat". A guri haszidok jelentése szerint épülő központjukba már 14 millió dollárt invesztáltak, melynek tíz százaléka érkezett állami forrásokból. A befejezéshez azonban további 35 millió dollárra lenne szükségük. A Vallásügyi Minisztérium feltételei szerint a centrumoknak minimum 24 000 négyzetméter területen kell elhelyezkedniük, de a Sasz párt részére – felülvizsgálva saját normáikat – ennek ellenére is juttatnak pénzt. A nagy osztogatást a munkapárti **Joszi Beilin** ügyvezető vallásügyi miniszter irányítja. A radikális baloldali Beilin szívéhez aligha állnak közel az ultraortodox mozgalmak és pártok, ám egyre növekvő súlyukat az izraeli belpolitikában ő is kénytelen tudomásul venni.

SCHMELOWSZKY ÁGOSTON

Kabbala – hagyomány és tudomány[1]

A cím, valamint a benne szereplő szavak egymáshoz való viszonya magyarázatra szorul. Az első szó mindenképpen a választott témát jelöli ki, míg a másik kettő a témához való viszonyulás lehetséges módjait nevezi meg.[2] Úgy is fogalmazhatnék, hogy az első szó a tárgyat, a másik kettő a szerző lehetséges világnézeti alapállását jelöli. Két kérdést kell tehát elöljáróban tisztáznunk: mit jelent a kabbala szó, és mi a különbség a kabbalista és a vallástörténész pozíciója között?

Mi hát a kabbala? Magáról a szóról fontos tudni, hogy az évszázadok folyamán nem csak ezt a szót használták a zsidó misztikus hagyomány megnevezésére, valamint hogy nem pusztán ezt jelenti. Igei gyökéből kiindulva alapjelentése „átvétel", így jelentheti a korábbi generációktól átvett ismereteket, azaz bármilyen hagyományt.[3] Így a Talmudban jelentheti a Mózes öt könyvén kívüli ószövetségi részeket, később pedig a szóbeli hagyományt. Először – feltehetően – a 13. századtól kezdik ezzel a szóval nevezni az ezoterikus tanokat, hogy a 14. századtól fogva egyre inkább ez az elnevezés váljon uralkodóvá, háttérbe szorítva a korábbiakat (pl. „Tóra titkai").

Mi a különbség a kabbalista és a vallástörténész pozíciója között, azaz miként „dolgozik" a kabbala szövegeivel egy vallástörténész, és miként egy kabbalista? A – hagyományt képviselő – kabbalista egy stabil – számára öröktől fogva létező, és mindörökké változhatatlan – világkép biztonságában alkot, a mítosz által megszabott határokon belül. Az esetleges határátlépés észrevétlenül visszamenőlegesen is újrarajzolja a határokat. „A hagyomány nem változott, csak mi láttunk rosszul." Ennek nyelvi megnyilvánulása a „hogy úgy mondjam" formula, mely a legmerészebb gondolatok bevezetésénél lát el enyhítő, relativizáló funkciót a *Zóhár*tól kezdve a chászid szerzőkig bezárólag. Erre a célra „született meg" a *maggid* is, azaz a „szónok". Ez egy szellemi lény, aki egyes kabbalistáknál időről időre megjelenik és diktálja a merészebb, újító gondolatokat, melyek így egyenesen az öröklétből szállnak alá. Továbbá az egyes misztikus művek pszeudoepigrafikus formája is nyilvánvalóan ugyanezt a célt szolgálta.

A kabbalista világképe, gondolkodása és életmódja egymással összefügg, és szervesen kapcsolódik azokhoz a szimbólumokhoz, melyeket mestereitől, illetve a szövegekből elsajátított. Alkotásai, esetleges újításai nem elsősorban és nem feltétlenül sajátjai, hanem – észrevétlenül beépülve a misztikus tanba – már mint *in illo tempore* meglévő igazságok tűnnek elő – ahogy a zsidó hagyomány az ilyet nevezi – mint *Halakha leMoshe miSzináj*.[4]

A vallástörténész, ezzel szemben, az *in illo tempore* Édenkertjéből kiűzetett, tétova figura. Világképe, gondolkodása és életmódja csak esetlegesen áll kapcsolatban egymással. Tudományos tevékenységéhez kétféleképpen viszonyulhat. Egyrészt bízhat abban, hogy az általa feltárt ismeretek hozzájárulnak a tudatlanság felszámolásához, ezzel – áttételesen – az emberi élet feltételeinek megjavításához, végső soron az *in illo tempore* állapotának helyreállításához. Ha ezzel a bizalommal kutat, maga is egy kiterjesztett értelemben a hagyomány részese lesz, azaz a hagyomány-tudomány dichotómiában határhelyzetbe kerül.

Ha azonban a fenti bizalommal nem rendelkezik, akkor helyzete – létének integritása, munkájának létjogosultsága és szellemi teljesítménye egyaránt – igencsak problematikussá válik. Kérdés, hogy ez az állapot következetesen meddig tartható.

Bárhogy légyen is, a tudományos megközelítés *differentia specificá*jának kell tekintenünk azt, hogy vizsgálati és értékelési szempontjait nem a vizsgált hagyományból meríti. A kabbala kutatásának alapfeladataiként ki kell emelnünk: 1. A kabbalában használatos szimbólumok fogalmi elkülönítését és meghatározását. 2. A szimbólumok keletkezésének és történetének nyomon követését. 3. A „külső" hatások feltérképezését (összehasonlító vallástudomány). 4. A szimbólumok és az őket létrehozó, valamint a hozzájuk kapcsolódó személyek és

események értékelését. Az értékelés szempontjai akár tudósról tudósra is változhatnak.

A kabbala mint tudományos diszciplína modern kori megalapozása **Gershom Scholem** (1897–1982) munkásságának köszönhető. A zsidóság szinte minden történelmi korszakára kiterjedő analízisei kimutatták a kabbala meghatározó erejét a hagyományon belül, melyről a felvilágosodás szellemében fogant zsidó tudomány, a *Wissenschaft des Judentums*, megpróbált szemérmesen megfeledkezni. Az őt követő tudósnemzedékek számára a komparatív munka, az anyag egyetemes vallástörténeti szempontból való elhelyezése, és különböző – elsősorban pszichoanalitikus, történelmi-pszichológiai – szempontokból történő értékelése látszik elsődleges feladatnak.

A következő oldalakon a zsidó misztika teoretikus szempontból két fontos korszakát ismertetem, néhány lényeges szimbólumot kiemelve: a *Merkava* miszticizmust és a luriánus kabbalát. A tárgyalásra kerülő egyes korszakok alkotók, iskolák és az általuk gyártott szövegek sokaságát jelentik, melyek egyenkénti tárgyalása még vázlatosan sem lehet a jelen dolgozat tárgya. Az írás folyamán leginkább az a kérdés foglalkoztatott, hogy mi volt a zsidó hagyományon belül a misztikus tan funkciója a vizsgált korszakokban. E kérdésre választ keresve határozódtak meg a hangsúlyok és a preferenciák. Úgy próbáltam válogatni, hogy a szempontomból legérdekesebb és leglényegesebb röviden megragadható legyen. (Ennek megfelelően lábjegyzetekkel is csak a legszükségesebb esetben éltem.[5]) Ha az írás annyit elér, hogy sikerül az olvasót további ismeretszerzésre sarkallni, akkor megtette feladatát.[6]

Merkava miszticizmus

A zsidó misztika legkorábbi szövegei vizionárius szövegek: plasztikus látványt tárnak az olvasó elé, megmutatva neki, milyen is az égi világ. Ezek a szövegek, melyeket összefoglaló néven a szakirodalom *Hékhaloth* vagy *Merkava* szövegeknek nevez, olyan motívumokat tartalmaznak, melyek a Második Szentély idejére, azaz a Kr. e.-i első századokig vezethetők vissza: párhuzamait találjuk az ótestamentumi apokrif irodalomban és a qumráni tekercsek között. A szövegek egy része a Talmudba is bekerült. Többek között ez is arra utal, hogy a Talmudot megszerkesztő normatív rabbinikus körök számára ez a misztikus hagyomány a „main stream" szerves részének, átörökítésre méltónak találtatott. Ennek alátámasztására további bizonyítékként szolgálhat az, hogy a rabbinikus szövegek legkorábbi rétegeiben kimutatható a *Hékhaloth* irodalom hatása, valamint hogy mind a Talmud, mind a misztikus corpus a misztikus hagyomány gyakorlását a legnagyobb rabbinikus mestereknek tulajdonítja, olyanoknak, mint például **Rabbi Jochannan ben Zakkaj, Rabbi Jismaél** vagy **Rabbi Akiva.**

Rövid ismertetésünkben három fogalmat kell megvizsgálnunk, ami tulajdonképpen nem is három, hanem csupán kettő: *Merkava-Hékhaloth* és *Shi'ur Koma.*

A *Merkava* és a *Hékhaloth* a vizionárius misztika alapstruktúráját jelöli ki, nem véletlen, hogy az egész corpus tőlük kapja a nevét. A *Merkava* szó harci szekeret jelent, utalásul az Ezékiel próféta könyvének első fejezetében olvasható látomásra, melyben a próféta Istent mint egy ilyen szekéren, a *Merkaván* trónoló alakot látja. A *Hékhal* szó pedig a jeruzsálemi szentély csarnokát jelöli, ahol Isten trónusán ülve megjelent Jesája prófétának, amint az Jesája próféta könyvének hatodik fejezetében olvasható. A *Shi'ur Koma* annyit jelent, hogy a „test mérete", utalva ezzel mind a *Merkaván*, mind a *Hékhal*ban megjelenő, trónuson ülő isteni figura antropomorf adottságaira. Nem más ez, mint a *corpus Dei,* Isten teste.

A *Hékhaloth* szövegek a misztikus utazásait, aki – mint azt már említettem – nemegyszer egy ismert rabbinikus személy, beszélik el, látomásait, hogyan haladt az égben fölfelé, *Hékhal*ról *Hékhal*ra, azaz csarnokról csarnokra, milyen az Isten trónusát tartó hatalmas *Merkava,* és hogy miként hívják az égi tereket benépesítő – gyakran a *Merkava* egyes részeit alkotó – angyalokat. Fölfelé haladva roppant méretekről számol be, távolságokról, melyeket számszerűsítve közöl. Megtudjuk tőle az angyalok neveit, funkcióikat, valamint gyakran hallhatjuk azokat az imákat, amiket az angyalok mondanak Isten trónusa előtt. Találkozunk továbbá olyan imákkal is, melyeket a misztikusnak kell mondania. Ezeknek gyakorlati funkciójuk van: ez teszi lehetővé a beavatott számára a továbbhaladást csarnokról csarnokra. A látomás tetőpontján a misztikus magát Istent pillantja meg, egy trónuson ülő roppant figurát. A *Hékhaloth* szövegek a látomásnak ezt a részét igen szűkszavúan intézik el, ami annál is szembeötlőbb, mert eddig a pontig a beszámolók nagy részletességgel írják le a csarnokokat, a bennük fellelhető teremtményeket, és ezek méreteit. A látomás tetőpontja azonban a legnagyobb misztériumnak számít, és ez titoktartásra kötelez. És mégis... Fennmaradt egy szöveg, amely a későbbi évszázadokban több redakciót is megért, és amely csak és kizárólag a látomásnak ezzel a részével foglalkozik. Ez a *Shi'ur Koma* – azaz a test méretének – könyve. Ez az irat pontosan ugyanazzal a technikával írja le Isten testét, amint azt a *Merkava* szövegekben az egekkel kapcsolatban szokás: alulról fölfelé haladva megadja Isten egyes részeinek nevét, nagyságát. Végül a látomás csúcspontján felhangzik az Énekek Éneke (5:10–16): a szenvedélyes beavatott dicséri vágyainak tárgyát, Istent.

Ezek a szövegek sok talányt rejtenek magukban, melyek megválaszolásához az összehasonlító vallástudomány oldaláról komoly segítségre számíthatunk. Határozottan úgy tűnik, hogy a Kr. u.-i első négy évszázadban, a feltehetően jobbára Erec Jiszraelben keletkezett *Merkava-Hékhaloth* irodalom – a Shi'ur Komát is ideértve – legalább annyira illeszkedik a korszak rabbinikus irodalmába, mint azok közé a szövegek közé, melyeket mint zsidó-keresztény és gnosztikus szövegeket ismerünk. Ezen szövegek intertestamentális olvasata mindenképp indokolt, hiszen maga a korszak volt olyan, hogy a születő új szellemi irányzatok, illetve az ezeket megszülő hordozó közösségek – melyeket később mint rabbinikus zsidóságot, keresztény egyházat, vagy gnosztikusokat ismerünk – csak lassan nyerték el formájukat, elhatárolódva azoktól a nézetektől, melyek talán csak egy emberöltővel korábban még saját rendszerük szerves részét képezték. A sikertelen gondolatok, és itt a sikertelenséget egyáltalán nem az értéktelenséggel azonosítanám, sőt néha épp ellenkezőleg, az idő múlásával egyre töredékesebbek lesznek, elkorcsosulnak, vagy végképp eltűnnek. Egy részük beépül a győztes hagyományba, és ott félig-meddig torzulva larvált életet él, más részük évszázadok múlva bukkanhat elő, mondjuk egy véletlenül felfedezett tekercs formájában.

Az intertestamentális olvasaton kívül lehet ezeknek a zsidó misztikus szöve-

geknek még egy konkrét történelmi olvasata is, melyre érdemes pár szóban kitérni. A szövegekből nyilvánvaló, hogy az egek csarnokai és a bennük folytatott tevékenység, az angyalok égi szertartása a Kr. u. 70-ben elpusztított szentélyt és annak istentiszteleti rítusát mintázza. (Maga a *Hékhal* szó is erre utal.) Ugyanakkor a két leggyakrabban szerepeltetett rabbi – Akiva és Jismaél – a Kr. u. 135-ben vérbe fojtott Bar Kochba-szabadságharc mártírjai. Isten, aki a Jesája 6. tanúsága szerint a Szentélyben trónolt, már csak az égi Szentélyt foglalhatja el, és a beavatott is csak ott lelhet menedéket, mert a földi már nincs többé. A Talmudban található legenda szerint, amikor a nagy törvénymagyarázó Rabbi Akiva kivégzése után húsát kilóra mérték a mészárszéken, Mózes, a törvény atyja, felháborodva fordul oda az Egek Urához: „Ez a Tóra és ez hát a jutalma?" Isten válasza pedig: „Hallgass, így láttam jónak!"[7] Voltak, akiket ez a magyarázat nem elégített ki. A meggyilkolt mesterek az égi utazás „védőszentjei" lettek mindörökre.

A fentiekből következik a *Merkava* szövegek egy fontos sajátossága, mely elválasztja őket a zsidó misztika későbbi irányvonalaitól. Esetünkben a misztikus transzba esik, magányosan indul útnak fölfelé. Beavatottsága folytán láthatja a Szentélyt, és láthatja Istent is, és ezzel meggyőződhetik róla, hogy semmi sincs veszve. Izrael továbbra is – a Szentély pusztulása és a messiásnak hitt Bar Kochba által vezetett szabadságharc leverése ellenére is – Isten kedvese, hisz magát Isten koronáját hívják ezen a néven, és a koronán ékeskedő kőre – mintegy isteni *tefilin*re – ez van rávésve: „Izrael az én népem, Izrael az én népem!"[8] Lelki szemei előtt megjelenik az isteni igazságosság angyal képében, és megtudja, hogy a pusztító *róse*, Róma, hamarosan elnyeri méltó büntetését. Tudása megnyugvást hozhat és erőt adhat mindazoknak, akiknek az utazás után a látottakról mesél, vagy akiket beavat. De élményei közvetlen cselekvésre nem sarkallják sem őt, sem hallgatóságát. Bár a kérdés teljes biztonsággal nincs eldöntve, és minden bizonnyal nem is lesz soha, mégis úgy tűnik, hogy a *Merkava*-utazók, vagy – ahogy az egyik szövegcsoport a misztikusokat következetesen nevezi – a *Merkavára leszállók* az akkori normák szerinti törvénytartó zsidók voltak. Életükben a törvény betartása és a Tóra tanulása mellett a misztikus utazás a reményt tarthatta életben bennük, reményt az isteni igazságosságban és a gondviselésben. Ezzel párhuzamosan az Ószövetségből kitanult és a szóbeli hagyományból kiokoskodott tanítás egy teljesen sajátos, a tanulás-tanítás folyamata és a parancsolatok megtartása által behatárolt életmódrendszerré fejlődött, melynek ők – minden bizonnyal – éppúgy részesei voltak, mint nem beavatott társaik. Bár a misztikus hagyomány a tanulandó anyag legbecsesebb részét jelentette, melyhez nem mindenki juthat el, nem volt különösebb hatása sem a parancsolatok megtartására, sem azok értelmezésére, sem a bibliai szövegmagyarázatra: önálló stúdium volt.

A Tóra és a parancsolatok kabbalista olvasata tehát a zsidó nép szenvedését – végső soron az emberi szenvedést – kozmikus dimenziókba helyezi, rámutat annak eredetére és értelmére. Ugyanakkor esélyt ad és felelősségérzetet teremt, megmutatva a kiutat, mely az embert képes a történelem viszontagságaiból kiemelni, sőt annál jóval többet tesz: tudatosítja az emberi cselekedetek súlyát, azokat történelmi-kozmikus, azaz üdvtörténeti hatóerőkké avatja.

A fentiek implikálják, hogy a *Merkava* szövegek nem Biblia-kommentárok. A Biblia szövegét néha idézik, alkalmasint képeket kölcsönöznek tőle, de nincsenek neki alárendelve, nem értelmezik.[9] A kabbala további alakulásának fontos formai jele az lesz, amikor a misztikus mondanivaló Biblia-kommentárként jelenik meg, amint azt a *Zóhár*ban láthatjuk.

A luriánus kabbala

A luriánus kabbala tárgyalására térve nagy ugrást hajtottunk végre az időben, mintegy ezer évet mentünk előre. A zsidó misztika azon fázisa, melyet ezzel a névvel illetnek, legnagyobb hatású mesteréről nyerte nevét, akit kortársai **Rabbi Jicchak Askenazinak,** vagy Rabbi Jicchak Askenazi Lurijának neveznek, a 16. század végétől pedig leginkább mint háÁri – azaz az oroszlán – hivatkoznak rá, rövidítve a megtisztelő „az isteni Rabbi Jicchák" elnevezést. A rövid életű, járványban elhunyt cefáti kabbalista – mindössze harmincnyolc évet élt (1534–1572) – a kabbala történetének egyik legmeghatározóbb személyiségének mondható. Ez annál is figyelemreméltóbb, mert írásbeli munkát szinte alig hagyott hátra. Tanításai – melyek elsősorban legfőbb tanítványa, **Chajjim Vital** közvetítésével váltak ismertté – elterjedtek, és nagy hatást fejtettek ki az elkövetkező generációk kabbalistáira, ideológiai bázisul szolgálva a **Sabbetaj Cevi**-féle messianisztikus vallási mozgalomnak.

Jicchák Lurija életének meghatározó korszakában Izraelben, Cefát városában tevékenykedett, mely akkoriban a legmeghatározóbb kabbalista központnak számított. Itt alkotott **Selomo Alkabec,** aki a szombat fogadására a mai napig – péntek esténként – énekelt himnuszt, a *Lechá Dodi*t írta, valamint tanítványa, a nagy összegző kabbalista teoretikus, **Mose Kordovéro,** aki Lurija mestere volt. Ehhez a körhöz tartozott még a máig meghatározó törvénykódex, a *Sulchán Áruch* szerzője, **Joszéf Káró** is. Ez utóbbi adat azért fontos, mert ebben az esetben nem a puszta véletlen játékáról van szó; nem arról, hogy ugyanaz a személy két, egymástól meglehetősen független érdeklődéssel rendelkezik: törvénydöntnök egyrészt, misztikus másrészt (mint ahogy azt a *Merkava*-misztikusok esetében minden további nélkül el tudjuk képzelni). Mint látni fogjuk, a zsidó misztika ebben a korszakában már nem mint pusztán becses, de különálló stúdium és praxis szerepelt a zsidó tanulás- és vallásgyakorlatban – mint a *Merkava*-misztikusok idején –, hanem a beavatott kevesek számára – de pár emberöltő múlva már a beavatatlanok tömegeinek is – a zsidó vallás szent szövegeinek – s így a tan egészének – legmélyebb olvasatát, és a mindennapi vallásgyakorlat – azaz a pa-

rancsolatok betartásának – valódi értelmét feltáró diszciplína lett, azaz az érintettek számára mindennek az alapja. Ez a misztikus tan státusát érintő változás azonban nem a cefáti rabbik munkájának eredménye, hanem a spanyol kabbaláé, melynek virágkora a 13. század végére tehető, történetét pedig az 1492-es spanyolországi kiűzetéssel kell zárnunk. (A történelmi események közül leginkább a spanyolországi kiűzetésnek „köszönhetjük" a cefáti központ létrejöttét.) Ekkor – a 13. század végén – született a *Zóhár*, amely mind ez ideig a kabbala történetének legmeghatározóbb írásbeli produktumának bizonyult.

A *Zóhár* több, hosszabb-rövidebb értekezésből álló, több kötetre rúgó, hatalmas munka.[10] Legnagyobb részét a Tóra kommentárja adja, de ezenkívül tartalmazza még – egyebek mellett – az Énekek Éneke, valamint Ruth könyvének magyarázatát is. Szerzője – **Moses de Leon** – részenként tette közzé művét, de nem mint sajátját, hanem mint a Kr. u.-i 2. században élt Misna-tanító, **Rabbi Simon bar Jochái** munkáját. A pszeudoepigrafikus forma magyarázatául adható, hogy a szerző biztosítani akarta a művében kifejtett – gyakran igen merész – tanok minél szélesebb elfogadtatását. Továbbá nem zárható ki az inspirációba vetett hit ereje: lehet, hogy tényleg úgy tudta, hogy neki Rabbi Simon bar Jochái diktál.

A Zóhár legfontosabb újdonsága – a mi szempontunkból – abban rejlik, hogy következetesen rámutat az elemzett bibliai könyvek és a parancsolatok mélyebb értelmére. Az ószövetségi történetek nem pusztán az ősatyák, Mózes, a fáraó és a többi szereplő viszontagságairól készült beszámolók, azok minden – etikai, teoretikus, gyakorlati – tanulságával, hanem Isten életébe engednek bepillantást. Isten élete, mely végigvonul a bibliai történeteken, azok rejtett értelmeként: Isten erőinek, a *Szefirot*nak tana. Amint tulajdonképpen ugyanezt Leon kortársa a – szintén – spanyol kabbalista **Joszéf Gikatilla** megfogalmazta: „...az egész Tóra mintegy az »Örökkévaló« (YHVH) – áldassék – név magyarázata..."[11] Ez a tan vándorol az 1492-es spanyolországi kiűzetéssel Cefátba, hogy az ottani kabbalisták – leginkább Lurija és köre – munkája nyomán elnyerje azt a formáját, melyben hatását a szélesebb tömegekre – a Sabbetaj Cevi-féle messianisztikus mozgalomban, majd a chaszidizmusban – kifejti.

A luriánus kabbala rövid ismertetésekor négy fogalmat kell bemutatnunk:

– *Szefirot*, azaz Isten erői.

– *Cimcum*, Isten összehúzódása.

– *Sevirát hákélim*, az edények széttörése.

– *Tikkun*, emendáció, a töredezettség helyreállítása, megjavítása.

A spanyol kabbalától kezdve a kabbalisták Istent úgy képzelték, mint tíz erőcentrumból, *Szefirot*ból álló dinamikus egységet. Az energia fény formájában áramlik a végtelen isteniből, létrehozva a tíz erőcentrumot. Ez az emanációs folyamat hozza létre utolsó állomásaként a mi világunkat is. A létrejövő erőcentrumok tulajdonképpen Isten különböző aspektusai, melyek olyanok, mint a színes üvegedények: különböző színűnek láttatják a rajtuk áthaladó egységes fehér fényt.

A teremtés első mozzanata azonban nem Isten kibontakozása – az emanáció –, hanem Isten magába húzódása – a kontraakció – volt, héberül *Cimcum*. Ez az önkorlátozás tette lehetővé, hogy az abszolút végtelen istenin kívül, mely a Kezdet előtt minden volt mindenben, más is létrejöhessen. A kontrakció azt jelenti, hogy a végtelen isteni fény egy pontján a fény visszavonult az isteni belsejébe. Ezzel létrejött az űr, a teremtett világok lehetősége. Ebbe az űrbe hatol be a tíz *Szefirot*ot – mint rendező elvet – magában hordozó isteni fény. Ez a két ellentétes folyamat – kontrakció és emanáció – hozza létre és tartja fönn a teremtett világokat, minden teremtményt. A világok és maga Isten is a befogadás-kibocsátás dinamizmusával létezik – mint az ember kilégzés és belégzés által. A ki- és beáramlás egyensúlya azonban nem volt tökéletes: az isteni fény egy részének edénnyé kellett válnia a beléáramló többi fény számára. Mint már említettem, ezek a *Szefirá*k.

Az edények azonban nem rendelkeztek elegendő erővel ahhoz, hogy a beléjük áramló fényenergiát megtartsák. Ezzel veszi kezdetét az ősi harmonikus állapot felbomlása már az Istenségen belül. Ez az edények széttörése *(Sevirát háKélim)*. A tört darabok egy része visszaszáll kiindulási helyére, másik része azonban tovább zuhan, és héjakba záródik, mely minden rossz kezdete. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az edények széttörése szükségszerű folyamat volt. Már maga Isten sem lehetett harmóniában önmagával egymaga, szüksége volt a kibontakozásra, a teremtésre.

Az edények széttörése után elindult a nagy emendációs folyamat, a *Tikkun*, mely a *Szefirot* független világának kibontakozásától az első ember, Ádám megteremtéséig az összes létezőt magában foglalta. Azonban mindezen létezők egyike – az első embert is beleértve – sem rendelkezett a mostani anyagi világ esetlenül nehézkes természetével, valamennyien szellemi létezők voltak. Ádám volt az utolsó láncszem az emendációs folyamatban. Szabad akaratán múlott, hogy a lezuhant szent szikrák elhagyhatják-e a héjak börtönét, és ezáltal végképp elválik-e a búza az ocsútól, helyreáll-e a kozmikus rend. Azonban Ádám elbukott, bukásával magával rántva a már felfelé törekvő szikrákat. Ebben a bukásban minden még mélyebbre – az anyag börtönébe – zuhant, és maga Ádám is darabokra tört. Darabjainak nagy része alászállva lélekszikrákként héjakba záródott. Ezek a lélekszikrák nemzedékről nemzedékre vándorolhatnak egyik testből a másikba, bejárva az anyagi létezés négy birodalmát, élettelen, növényi, állati és emberi formát öltve, megszabadulásukat keresve. Ádám bukása által tehát az összes világ harmonikus rendje végképp felborult. Semmi sincsen a helyén, száműzetésben van.

Izráel népének száműzetése, mely a Spanyolországból történő kiűzetéssel újfent élő tapasztalattá vált, a luriánus kabbalában így értelmet kap. A diaszpóra történelmi tapasztalatból kozmikus szimbólummá válik. Az erre irányuló spekuláció alapjául a következő talmudi mondás szolgál:

Rabbi Simon ben Jochái mondja: „Jöjj és lásd, mennyire kedves Izrael az Örökkévaló színe előtt, mert bárhová száműzettettek is, a *Sekhiná* (az isteni jelenlét) velük (volt)... és akkor is, ha majd a jövőben megváltatnak, a *Sekhiná* velük (lesz)..."[12]

A Zóhár ezt a mondást a *Szefirot* tan fényében értelmezi. A *Sekhiná* nem Isten jelenlétét jelenti általában – ahogy az a talmudi irodalomban szokásos –, hanem az utolsó isteni erőt nevezik így. A *Sekhiná*, az égi úrnő, száműzetésben van. Ez azt jelenti, hogy el van választva a többi isteni erőtől, pontosabban férjétől, a hatodik *Szefirá*tól. Egyesítésük jelentené a harmónia helyreállítását.[13]

A nép száműzetése tehát a *Sekhiná* száműzetésében leli magyarázatát. A parancsolatok végrehajtásának végső értelme is ebben a bukott kozmikus vi-

lágrendben rejlik. Az első ember által végre nem hajtott munkát most kései utódainak kell nagy fáradozással, a parancsolatok végrehajtásával befejezni. Minden egyes helyes koncentrációval végrehajtott parancsolat lélekszikrát szabadít ki, és így az emendáció folyamatát segíti, egy lépéssel közelebb hozva a vágyott harmóniát, a *Sekhiná* egyesítését a többi *Szefirá*val. E folyamat végét Chajjim Vitál így fogalmazza meg *Sáár háGilgulim* (A lelkek vándorlásairól) című munkájában:

„És mikor a lelkek végül kijutottak onnan (ti. a héjakból), akkor az (Isten) – áldassék – *Sekhiná*ja is ki fog jutni onnan. Akkor majd eltávozik a héjakból az élet, és meghalnak, és minden gonoszság mint füst enyészik el. Ez a rejtett értelme a következő bibliai versnek is: »Eltörölte a halált mindörökre (az Örökkévaló Isten)...« (Jesája, 25:8), ez alatt pedig azt érti, hogy a héjak, melyeknek a neve »halál«, elenyésznek, és eltöröltetnek egy pillanat alatt, mivel (Isten) – áldassék – *Sekhiná*ja és a köztük lévő lelkek szikrái eltávoztak belőlük."[14]

A Tóra és a parancsolatok kabbalista olvasata tehát a zsidó nép szenvedését – végső soron az emberi szenvedést – kozmikus dimenziókba helyezi, rámutat annak eredetére és értelmére. Ugyanakkor esélyt ad és felelősségérzetet teremt, megmutatva a kiutat, mely az embert képes a történelem viszontagságaiból kiemelni, sőt annál jóval többet tesz: tudatosítja az emberi cselekedetek súlyát, azokat történelmi-kozmikus, azaz üdvtörténeti hatóerőkké avatja.

A luriánus kabbala üdvtörténeti hatóereje a Sabbetai Cevi-féle messianisztikus mozgalomban öltött testet, pontosabban szólva annak különleges utóéletében. A messiásként fellépő Sabbetai Cevi rövid pályafutása után 1666-ban iszlám hitre tért. Híveinek egy része számára azonban nem szűnt meg ezáltal megváltónak lenni, hiszen az isteni szikrákat mindenhonnan ki kell szabadítani, a „tévtanok" kötelékéből is, és ki lenne erre az alászállásra alkalmasabb, mint maga a megváltó. Mutatis mutandis, elkerülhetetlen a Jézus-analógia. Persze nem a „két megváltó" valós történelmi létének megítélését illetően, hanem a mítosz szerepét illetően, mely életüknek és küldetésüknek „bukásuktól fogva" egyedüli kizárólagos magyarázatul szolgált visszamenőlegesen is. A végletekig leegyszerűsítve: Jézus történetének csak úgy van értelme, ha ő a testet öltött

Dányi Dániel versei

Mellékvágányok

Mellékvágány a szív sok útja
csusszants kezébe múlt időt
valami régen rossz van itt
vagy ott vagy nekem
ki eligazít

Igazán szeretsz, kérdőjel
előtt vagyunk mint a szó
vagy mondat vége előtt teremtő kéz idézi a régit
ki ma rám szól

Izzadság

Fejkupak kicsordul
kupáncsapott meleg csepeg
lázcsatak kicsordul
csöpörgő lázbeteg

Szemcse könnycsatorna
kútnyirokkő-ríkató
kő a könnycsatorna
porlevét adó

Ragacs lohaszt lefülled
lassuló sülő latyak
ruhástul öl lefülled
ömlenyálmatag

Night meditation

Néha találok valamit; vagy hagyom
elmúlni idővel, vagy neked adom.

Kényszer visz erre, időm helyett idő,
sajátom másoké, ketyeg, majd visszalő.

Számolva engedem folyását, szerepek
helyett az szép benne, hogy mást úgyse tehetek.

Kényszer visz erre, drága alkalom, kézenfekvő rím most egy szó: az alkarom.

Láthatjuk hát: dolgok fekvése mégse rossz,
komolytalan szemlélet a lelki koszt...

Néha találok valamit; vagy hagyom
elmúlni idővel, vagy neked adom.

logosz, Sabbetai Cevi történetének csak akkor van értelme, ha ő az emendáció utolsó láncszeme, ő a nagy újraegyesítő. A zsidó hagyomány számára azonban a történet mindig ott ér véget, ahol a messiási kornak kezdődnie kéne, azaz, ahol a parancsolatok semmissé válnak. Úgy tűnik, hogy a zsidóság a Második Szentély pusztulásától fogva leglényegesebb identitásképző elemének – mind a mai napig – a parancsolatok betartását tudja. Olyannyira, hogy igen mértékadó vélemények szerint még a messiási kor sem fog változást hozni a törvényhez való viszonyban.[15] A fentiekből következhetne, hogy a „messiás alászállása" nem pusztán Sabbetai Cevit és követőit veti ki a zsidó hagyományból, hanem a kabbalát is. Azonban nemcsak hogy ez nem történt meg, hanem meglepve tapasztalhatjuk, hogy a luriánus kabbala továbbra is nagyobb tömegekre ható erő tudott maradni, létrehíva a chaszidizmust, mely „a zsidó akarat utolsó nagy felvirágzása".[16]

A 18. század közepén a **Best** (1700–1760) – teljes nevén **Rabbi Izrael ben Eliezer Bá'ál Sém Tov** – által Podóliából elindított mozgalom viszonya a messianizmushoz vitatott kérdésnek tűnik. E sorok írója számára meggyőzőnek látszik Gershom Scholem álláspontja, aki úgy látja, hogy a chaszidizmus fő áramának sikerült a személyes megváltást a történelmi értelemben vett megváltástól – azaz a messianizmustól – különválasztani. A chaszid közösség vezetőjének – a caddiknak – vagy talán minden chaszidnak is az a feladata, hogy a környezetében található lélekszikrákat kiszabadítsa. Azonban ezzel – és Scholem szerint lényegében itt válik el a Bá'ál Sém Tov és Sabbetai Cevi útja – fikarcnyival sem hozza közelebb a végső időt. Más szóval minden caddik lehet messiás a saját háza táján, de azon túl egy tapodtat sem. Ez a szemléletbeli változás, és a luriánus kabbala egyes fogalmainak ennek megfelelő átértelmezése tudta ezt a mozgalmat a zsidó hagyomány keretein belül tartani.

Az érdeklődő olvasó a chaszidizmust leginkább **Martin Buber** (1878–1965) munkássága nyomán ismeri – és ez nem csak Magyarországon van így. Érdemes ezért az ő chaszidizmusértelmezését Scholem kritikai megjegyzéseinek szemüvegén keresztül szemügyre venni. Scholem kritikája két pontban foglalható össze.[17] Az egyik az anyagválasztás szempontja. Buber munkássága során alapvetően figyelmen kívül hagyta a chaszidizmus teoretikus szövegeit, és csak a legendáriumokra támaszkodott, közülük is csak azokra, amelyek alátámasztják saját chaszidizmusolvasatát. Másrészt – és ezzel szoros összefüggésben – Buber tagadja a luriánus kabbala és a chaszidizmus mélyebb kapcsolatát. Az ő olvasatában a chaszidizmus – bár használ luriánus elemeket – nem a lélekszikrák kiszabadítását és visszajuttatását veszi célba, azaz a jelen valóság annihilálását, hanem épp ellenkezőleg, a jelen valóság lélekkel való megtöltését. Scholem szerint Buber saját dialógusfilozófiájának alapvetően egzisztencialista alapállását – azaz a létezés igenlése úgy, ahogy az van – olvassa bele a valójában esszencialista alapokon álló – azaz a létezés igenlése csak a benne szunnyadó lényeg miatt – chaszidizmusba.

A chaszidizmusban tehát a kabbala a zsidóság legszélesebb rétegei számára vált közösségformáló erővé. A modernség próbáját azonban nem állta ki. Chaszid iskolák manapság is léteznek, de szellemi produktivitásuk és közösségi progresszivitásuk erősen kétségbe vonható. A kabbala üzenete a jelen kor kihívásától sóbálvánnyá dermedt chaszidizmus kebelébe záratott – egyelőre úgy tűnik, mindörökre.

Jegyzetek

1 A szöveg alapjául szolgáló előadás elhangzott 2000. augusztus 30-án, Veszprémben. A szövegben található idézetek saját fordításaim, az átírásban próbáltam egyszerűen a magyar kiejtéshez igazodni.

2 A választott tárgy csak a zsidó – és nem a keresztény – kabbala, melyre az egyszerűség kedvéért pusztán mint kabbalára hivatkozom.

3 A modern beszélt nyelvben használatos jelentésekre nem térek ki.

4 *In illo tempore:* a vallástörténész Mircea Eliade által gyakran használt kifejezés a mitikus ősidőben történtek jelölésére. (Szó szerint: „abban az időben".)

Halakha leMoshe miSzináj: szó szerint: „Vallástörvény Mózesnek Színájról." Ebben az esetben, egy kicsit általánosan használva ezt a kifejezést, az egész – Biblián kívüli – szóbeli hagyományt értheti rajta, így a misztikus tant is, amit Mózes – mint arra a mondás utal – már Színáj hegyén átvett Istentől. Vö. Talmud Babli, Menachoth 29b.

5 A cikk írása során a továbbiakban említésre kerülő munkák mellett a következő könyveket használtam: Gershom Scholem, *Shabbetai Zevi and the Shabbetanian Movement during his Lifetime* 2 vols. (héberül, Tel Aviv: Am Oved, 1987). Scholem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality* (New York: Schocken, 1995). H. H. Ben-Sasson (ed.), *A History of the Jewish People* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997). Rabbi Jehuda Aslag bevezető írásai az általa kommentált *Zóhár*-kiadás első kötetében: *Széfer haZóhár im Pérus háSzulám* 22 vols. (Jeruzsálem: Bét Ulpena Rabta Itur Rabanim, 1945). *The Wisdom of the Zohar: Texts from the Book of Splendor* 2 vols. (héberül, válogatta és fordította F. Lachover és I. Tishby, bevezető tanulmányokat írta I. Tishby, Jeruzsálem: Moszad Bialik, 1971).

6 Az angolul olvasók számára még mindig a legjobb bevezető: Gershom G. Scholem, *Major Trends is Jewish Mysticism* (New York: Schocken Books, 1961). A könyv alapját Scholem 1938-ban New Yorkban (Jewish Institute of Religion) tartott előadásai képezik. Először 1941-ben jelent meg, majd azóta többször. Haszonnal forgatható az *Encyclopaedia Judaica* 17 vols. (Corrected Edition, Jerusalem: Keter Publishing House, 1996) több vonatkozó szócikke, melyek közül nem egyet Scholem írt. Az újabb fejleményekről lásd: Moshe Idel, *Kabbala: New Perspectives* (New Haven and London: Yale University Press, 1988), ahol a fontosabb kabbalista szövegek jegyzékét és jó bibliográfiai tájékoztatót is lehet találni. Magyar nyelven az elmúlt években a témában a következő fontosabb könyvek láttak napvilágot (a teljesség igénye nélkül): Gershom Scholem, *A kabbala helye az európai kultúrtörténetben: Válogatott írások* 2 vols. (szerk. Adamik Lajos, Budapest: Atlantisz, 1995). Martin Buber, *Haszid történetek* 2 vols. (Buber bevezető esszéjével, ford. Rácz Péter, Budapest: Atlantisz, 1995). Buber, *Góg és Magóg: Haszid krónika* (ford. Ács Gábor, Budapest: Bábel kiadó, 1999).

7 Talmud Babli, Menachoth 29b.

8 A *Shi'ur Koma* szöveg 108. sora. A szöveget közli Martin Samuel Cohen, *The Shi'ur Komah: Texts and Recensions* (Tübingen: J. C. Mohr (Paul Siebeck), 1985): 192–194.

9 Ez alól a *Shi'ur Koma* kivétel, mely kifejezetten egy bibliai könyv, az *Énekek Éneke* kommentárjának mondható, bár ez sem a rabbinikus kommentár – a *midrash* – értelmében.

10 A szó ragyogást jelent, utalva Dániel 12:3-ra: „És az értelemmel bírók *(maszkilim)* ragyogjanak, mint az égboltozat ragyogása *(zóhár)...*" Érdemes megjegyezni, hogy az „értelemmel bíró" *(maszkil)* szó éppen a spanyolországi kabbalában gyakran jelenti a kabbalistát. A *Zóhár*ból magyar nyelven válogatás olvasható Biró Dániel és Réti Péter fordításában: *Zóhár: A ragyogás könyve* (Budapest: Holnap Kiadó, 1990).

11 Joszéf Gikatilla, *Sáaré Orá* 2 vols. (ed. Joszéf en Selomo, Jeruzsálem, 1970), 1. vol., 201.

12 Talmud Babli, Megila, 29a.

13 Ha az olvasóban felmerül ennek kapcsán a szexualitás mint párhuzam, nincs oka, hogy feszélyezve érezze magát. A kabbalisták sem tették.

14 Idézi Scholem, *Shabbetai Zevi,* 35.

15 Pl. Maimonidész, *Misné Tora,* „Hilkhot Melakhim" 11–12.

16 Martin Buber, *Haszid történetek,* vol. 1., 30.

17 Scholem, „Martin Buber's Interpretation of Hasidism" in *The Messianic Idea in Judaism,* 228–250.

10 éves a Budapest Klezmer Band

2000. december 16–17.:
***Gálakoncert* a Madách Színházban (közkedvelt vendégek közreműködésével);**

2000. december 18.:
***Purim* – balett (közös produkció a Győri Balettel) a Thália Színházban;**

december 23., 25., 27. és 28.:
***Hegedűs a háztetőn* a Madách Színházban;**

2001. január 27.:
a Liszt Ferenc Kamarazenekarral közös koncert a Zeneakadémián
(az idei márciusi, nagy sikerű koncert megismétlése)

MAKKABI

A Makkabi Kiadó legújabb kiadványai

1. **Friedmann Dénes: A zsidó történelem és irodalom kis tükre** (A mártírhalált halt újpesti főrabbi főműve, a zsidó művelődéstörténet kitűnő összefoglalása, több mint 300 oldalon)
2. **Magyar zsidó lexikon** (A magyarországi zsidóság alapműve, 1000 oldalon, félbőr kötésben)
3. **Raj Tamás: Első imakönyvem** (Kétnyelvű gyermek imakönyv, Müller László remek fotóival)
4. **Kleinné Fischer Anikó: A kóser háztartás kézikönyve** (új alapmű a kóser gyakorlatról)
5. **Blasz Ede: A zsidó házasélet törvényei** (A nők kötelességeiről szóló vallásos szabályok)
6. **Héber ábécé és olvasókönyv** (Kol Jehuda - kezdőknek, hagyományos módszerrel)

Biblical World Gallery VII. Wesselényi u. 13.
T: 267-8502

torta.hu
tortarendelés az interneten

Ugyanitt, a Café Noé diabetikus kávézóban is szeretettel várjuk!
A Makkabi Kiadó az Interneten:
http://www.makkabi.hu

Chanuka Bál 2000

December 23.
Kapunyitás: 19[45]

Scheiber Sándor Tanintézet
(Budapest, XIV. Laky Adolf u. 38-40.)

Az est házigazdája:
Csonka András
Klausmann Viktor

fellépnek:
Maksa Zoltán
Favágó zenekar
Benjamin Óvoda csoportja
Csonka András

Hóra táncház
DISCO

December 1-től jegyek elővételben 450Ft-ért:
• Budapesti Hitközségen • Bálint Zsidó Közösségi Házban
• Szochnutban • UJS klubjaiban
a helyszínen: 600Ft

Támogatóink: MAZSÖK, JAFI, BZSH-MAZSIHISZ, JOINT

Lev Lunz

Szülőhaza

Venjamin Kaverinnak

I.

– Te nem ismered önmagad, Venya – mondtam. – Nézz csak magadra.

Tükör. A tükörben erőt sugárzó arcú, magas férfi. Fekete haja dühösen hullik makacs homlokába, s nyugodt, derűs szemöldöke alatt szenvedélyesen ég vad, mélyen ülő, pusztaságot idéző szeme.

– Venya, te nem látod magad. Ilyen voltál, amikor Egyiptomból megérkeztél Kánaánba, emlékszel? Te voltál, aki a Kheronból lefetyelted a vizet, így, hasmánt a földön fekve, mohón és gyorsan. Emlékszel, ahogy utolérted azt a gyűlöletes férfit, aki fennakadt hajánál fogva a fán, és ott lógott a föld fölött? Megölted és kiabáltál, és ő is kiabált, és a cédrus is kiabált...

– Ostoba vagy – felelte Venya. – Mért nem hagysz békén. Nem szeretem a zsidókat. Piszkosak...

– Igen, Venya. De minden zsidóban, benned is, ott van egy ősi... hogy is mondjam... próféta. Olvastad a Bibliát? Tudom, hogy bennem is itt van, a homlokom magas... De nézz csak rám, alacsony vagyok és vézna, az orrom az ajkam felé görbül. Levnek hívnak, ami oroszlánt jelent, de ugyan mi hasonlít bennem az oroszlánra... Akarom, de nem bírom kipréselni magamból azt a szigorú és gyönyörű valamit.... Pátosz, Venya. De neked sikerülni fog, neked prófétaarcod van.

– Hagyj már békén, Ljova, légy oly szíves. Én nem akarok zsidó lenni.

Pétervárott egy nyári estén ülök barátommal egy üveg házi pálinka mellett. A szomszéd szobában apám, egy öreg lengyel zsidó, kopasz, ősz szakállú és pajeszos, arccal kelet felé imádkozik, és lelke azon jajong, hogy egyetlen fia, az ősrégi család utolsó sarja, a szombat szent előestéjén iszogat. És az öreg zsidó maga előtt látja a kék eget Palesztinában, ahol sohasem volt, de *látta, és látja, és látni fogja.* Én pedig, aki nem hiszek Istenben, én is sírok, mert akarom, de nem bírom meglátni a távoli Jordán folyót és a kék eget, mert én szeretem azt a várost, ahol születtem, és az anyanyelvem idegen nyelv.

– Venya – szólok –, hallod az apámat? A hétnek hat napján kereskedik, becsapja az embereket és zsörtölődik. De a hetedik napon Sault látja, amint a kardjába dől. Te is megláthatod, neked meg kell látnod, Venya, te tudsz rajongani, tombolni és kegyetlen lenni.

– Hideg vagyok és érzéketlen – feleli –, nem szeretem a zsidókat. Minek is születtem zsidónak? De igazad van. Idegen vagyok magamnak. Nem tudom magam megtalálni.

II.

– Akkor én segítek neked – mondtam. – Menjünk, Venya.

A fal túloldalán apám abbahagyta az imádkozást. Asztalhoz ültek: apám, anyám és nővérem. Engem nem hívtak, engem már három éve nem hívtak; úgy éltem a házukban, mint egy filiszteus. Az ő házuk Betlehemben állt, örökké kék ég alatt, szőlőskertektől övezve. Az én házam ablaka a Zabalkanszkij sugárútra nézett – egyenes, idegen, de gyönyörű utcára. És rám piszkos, poros és hideg ég tekintett le.

Forradalom: üres utcák. Fehér éjszaka. Az utca, akár egy vasúti pálya, úszva összeszűkül a távolban. A villamosvezeték oszlopai madárrajként röpülnek.

– Venya, amikor nézem ezt a várost, úgy tűnik, mintha már láttam volna valamikor, és ugyanilyen hőségben égő, egyenes vonalú és iszonyatos volt. És mintha mi már találkoztunk volna benne, és te ugyanilyen voltál, csak másképp, furcsán voltál öltözve. Kinevetsz...

De nem nevet ki. Az Obuhov hídon feketén és vadul kinő magából, karjait a folyó fölé terjeszti. Szürke kabátja fölrepül válla mögött, és pusztaságot idéző szenvedélyes szeme lát.

– Igen! – kiáltja. Hangja olyan hosszan hangzó és erőteljes, mint a húr zengése. – Emlékszem. Csónakban ültünk. Olyan kerek csónakban, mint egy golyóbis. És csáklyával lökdöstük magunkat. Hőség volt...

– Hőség volt! – felelek kiáltva. Őrjöngve nézünk egymásra, hirtelen megnövünk, lángolunk, és egymásra ismerünk. És hirtelen megalázva összegörnyedünk és nevetünk.

– De bolond vagy – mondja Venya –, még én is belelovaltam magam. Hülyeség.

Nyári fehér éjszaka. Száraz kőházak között áll a zsinagóga. Fellépdelünk széles lépcsőjén, a zsinagógából elénk jön az öreg samesz, az ágrólszakadt templomszolga.

– Ja ez má megin mágá? Ma nem lehet egyátálán. Ma sombat van.

Ez nekem szól. Nem először jövök el hozzá. És nem először fordulok el tőle undorral.

Rá se nézek, úgy dugom kezébe a pénzt, ő pedig surranva, mint egy egér, nesztelenül átvezet bennünket az előtéren a hatalmas, szunnyadó terembe.

Venyát nem érdekli az egész és lustán nézeget körbe. Én apró léptekkel megyek, a földet bámulom.

– Erre – szól a samesz.

Az alig észrevehető ajtó csikorogva kinyílik. Dermesztő hideg csap meg bennünket. Csúszós lépcsőfokok vezetnek lefelé. Pislog a gyertya. Az ajtó pedig becsukódik mögöttünk.

– Hallgasd!

Távol a mélyben morajlás.

– Már háromszor voltam itt, Venya. Féltem... De veled nem félek.

– Én se félek – mondja –, de nem akarok lemenni. Nem akarok.

Azt mondja, „nem akarok", és lépdel lefelé a csúszós lépcsőn. „Nem akarok" – mondja, és megy.

Az út lefelé hosszú és füllesztő. Ahogy haladunk, egyre hangosabb a morajlás. A gyertya még mindig pislog.

Nincs több lépcsőfok. Fal. A falon túl magas, sűrű morajlás, kocsikerekek zaja és ostorpattogás. A gyertya kialszik.

– Lev – mondja Venyjamin –, menjünk!

– Itt fal van, Venyjamin. Sokszor voltam már itt. Nincs kiút.

És a sötétben megint hallottam hosszan hangzó és erőteljes hangját, mely olyan volt, mint a húr zengése.

– Jehuda! Erre! Tudom az utat!

Nehézkesen kinyílt a kőajtó, és a nap égő aranya őrülten az arcomba vágott.

A szerző írása 1922-ben keletkezett.

1.

Az első, amire Jehuda emlékezett: egy utca, egyenes, mint a királyok útja. Nehéz, álmatag nap vakítja a hatalmas várost, fehér, áttetsző por úszik Jehuda fölött. Jehuda kisfiú, piszkos lenvászon khitonban és piszkos tunikában ül az utcán és nyeli a port. Kétkerekű harckocsi száguld el mellette. Az erős lovak legyezőalakban széttartva futnak, horkantanak és eszelős pofájukat az ég felé csapják. Szemben rohan egy másik szekér. A porban zörögve kikerülik egymást a szűk utcában, le sem lassítják kemény futásukat. Jehuda középen ül, s a zengő lüdiai ostorok a feje fölött csapkodnak.

Az első, amit Jehuda megszeretett: a hatalmas város, az egyenes vonalú, messze tartó utcák, az egyenes, pontos sarkok és az óriási, nyugodt házak. Babilonban született Jehuda. Alacsony volt és gyors, és a lelke erőtlen volt, mint az oktalan, de ravasz madáré. Nem volt sem apja, sem anyja, se rokona, se barátja, és senki sem tudta, honnan, melyik nemzetségből, melyik törzsből jött, de júdeai volt ő.

Jehuda tudta: messze nyugatra, a sivatagon túl, van egy gyönyörű ország, ahonnan anyja jött, akit ő nem ismert, és apja jött, akire nem emlékezett. Jehuda látta, hogy a nép nyugat felé fordulva imádkozik, és könyörög a titokzatos és félelmetes Jahve istenhez, hogy térhessen vissza elődei földjére. De Jehuda nem imádkozott. Mert ő az utcán élt és szerette annak a városnak áttetsző porát, amelyben született, Babilonét.

2.

És amikor nyugatról fújt a szél, az áttetsző por megsárgult és csípte a szemét. Akkor felállt Jehuda a földről és futott, amíg csak el nem csöndesült a szél. Úgy röpült Jehuda az egyenes utcákon, akár egy vad nisusi ló... A babilóniaiak a földön fekve nyeldeskék a port és melegedtek a napon. Jehuda átugrálta őket, lehagyta a harci kocsikat, zsidó vörös haja úgy lobogott utána, mint az oroszlán sörénye. Nyugatról fújt a szél, a sivatagon túlról, onnan, ahonnan Jehuda apja jött, akit Jehuda nem ismert, és ahonnan anyja jött, akire nem emlékezett. És a sivatag sárga szele felemelte Jehudát és vitte magával Babilonon keresztül, akár egy porszemet.

Babilon pedig egyenes utcáival és derékszögű sarkaival szétterült az Eufrátesz fölött. Az utcák oly egyenesen zuhantak a folyóba, mint a nap sugarai, áthatoltak a magas rakodópartok alatt, és átszakítva a rézkapukat, lépcsőfokokkal ereszkedtek a folyóhoz. Mint parittyából kilőtt kő, úgy rohant át Jehuda a kapuk alatt, belevetődött a gyors folyású vízbe és úszott. A folyó sűrűn tarkállott a sok csónaktól, és nemegyszer megütötték a lapátok a júdeait, nemegyszer szidalmazták durva és fájó szavakkal. Ám Jehuda nem hallott és nem látott. Átúszta a folyót, felszaladt a lépcsőn, és le sem rázta a csillogó hideg csöppeket khitonjáról, úgy röpült tovább, hajtotta a nyugati szél.

Sovány volt és erőtlen, de amikor a sivatag felől fújt a szél, akkor hajnalhasadástól napnyugtáig és napnyugtától hajnalhasadásig futott, sebesebben, mint az angaroszok, a cári kengyelfutók. Elfutott a jobb parti régi palota mellett, elfutott a tarka új palota alatt, amely a hegytetőn állott. Nyolcszor körbefutotta a Bela-Marduk templomot, nyolcszor, az egymásra épített bástyák számának megfelelően. Négyszer körbefutotta a Babil dombot, a magasan a város fölött emelkedő négyszintes, titokzatos függőkerteket. Az őrség tompa pikákkal ütötte Jehudát, az íjászok megfeszítették a húrt íjaikon, hogy lássák, vajon gyorsabb-e az íjvessző, mint Jehuda. Az íjvessző gyorsabb volt. És Jehuda fáradhatatlanul futott tovább a városban, akár a sárga sivatagi szél.

A város körül kúszott a hatalmas fal, a Nilitti-Bél. Négy égtáj felé nézett, és mind a négy oldal egyenlő hosszú volt, akár a tenyér mértékegységei. Száz kapu szakította meg a falat, és száz kapunál hangzott fel a baktriai kürtök hangja, jelezve az alkonyatot. A sáncfal széles volt, akár egy utca, és utca is vezetett rajta. Este Jehuda fölment a nyugati falra és végigfutott a szélén, közben a sivatagot nézte, ahonnan a szél fújt. Amikor elült a szél, és a por ismét kifehéredett, a júdeai lefeküdt a falon és nyugat felé nézett, arrafelé, ahol a titokzatos, gyönyörű, idegen ország volt.

3.

Amikor pedig a mocsár felől fújt a szél, nedves bűz szivárgott be Babilonba. Az emberek akkor házukba mentek, a lovak lelógatták fejüket, és lassabban futottak. És akkor Jehuda lelkébe bekúszott a fájdalmas bánat. Felkelt és csüggedten átment a hídon a jobb partra, ahol alacsony, lehangoló házakban júdeaiak éltek. Alig tudott lépni, tántorgott, ahogy egy ifjú jár, aki először életében tér haza egy nő nyoszolyájából. És amikor saját népe közé ért, mohón hallgatta a próféta zengő és kegyetlen beszédét, ahogy a távoli, csodálatos országról beszélt. De Jehuda nem hitt a prófétának, és szívében nőtt a fájdalmas bánat.

És egyszer, amikor a prófétát hallgatta, történt: tekintete egy ifjúra esett, aki kissé távolabb állt. Az ifjú magas volt, arca erőt sugárzott. Fekete haja dühösen hullott makacs homlokába, s nyugodt, derűs szemöldöke alatt szenvedélyesen égett vad, mélyen ülő, pusztaságot idéző szeme. Jehuda megismerte az ifjút, de nem tudott visszaemlékezni, hol látta már. És a lelkében érthetetlen szavak szólaltak meg. Szürke, ismeretlen, hideg eget látott, és hideg szél fütyült a fülében.

Az ifjú pedig szintén Jehudát nézte és szintén ráismert. Kínlódva megfeszült magas homloka, és a szeme elmélyült: szürke, ismeretlen, hideg eget látott.

Jehuda odalépett hozzá és megkérdezte:

– Ki vagy, ifjú?

És az ifjú így felelt:

– Benjomin vagyok, apám nevét nem tudom. És te ki vagy, ifjú?

És Jehuda így felelt:

– Jehuda vagyok, júdeai, apám nevét nem tudom.

Akkor így szólt Benjomin:

– Rossz nekem, Jehuda. Jövevény vagyok Babilonban. Hol a szülőhazám?

És Jehuda utánamondta:

– Hol a szülőhazám?

És mindketten hallgattak. Szaporán és sípolva ziháltak, lelkükből érthetetlen szavak szakadtak föl. És hirtelen meglátta Jehuda, hogy az ifjú bal karján, a váll alatt, három pont, három himlőhelyre emlékeztető sebhely volt, amely háromszöget alkotott. És mindketten felkiáltottak az idegen, furcsa nyelven.

És szólt Benjomin:

– Ismerlek téged.

És szólt Jehuda:

– Ismerlek téged.

Sokáig álltak így, megdöbbenve.

A próféta pedig zengő hangon kiabált, hogy már közel a megváltás ideje és hogy közeledik már Jahve Kürosz perzsa király seregével, hogy visszavigye a zsidókat az ígéret földjére.

4.

Az első, amire Benjomin emlékezett: sötét és furcsa viszketés a bal karján, a válla alatt. Bal karján, a válla alatt fekélyes pontok fehérlettek. A három fehér pont úgy viszketett, akár a sóval behintett seb. Akár egy sebesült epiruszi eb, esett Benjomin a földre, homokba dörzsölte karját, körmével kaparta, aztán jobb kezével magához húzva bőrt, forró ajkának csókjával csillapította a fájdalmat, amely csak nem akart csendesedni. És csak amikor a mocsár felől fújt az északi szél, akkor állt föl Benjomin, és teleszívta tüdejét a hideggel, a hidegből áradó nyugalommal.

Az első, amit Benjomin megszeretett: a forró és mindent legyőző gyűlöletet. Babilonban Eman, az aranymíves talált rá a csecsemő Benjominra, és nevelőapja lett. Benjomin gyönyörű volt, és Eman úgy szerette, mint édes fiát, de Benjomin meggyűlölte, és elment tőle. És Amaszajhoz ment, a levitához, és elment Amaszajtól, a levitától. Sok házat megjárt és sok apát odahagyott, és mindenütt Jahve áldása szállott a gazdája házára, ügyeire és nemzetségére. De Benjomin mindig elment. Olyan volt a lelke, mint az erdei vadnak, bölcs, hallgatag és gyűlölködő. Gyűlölte Babilont, a várost, melyben született, és a gyönyörű országot, ahonnan apja jött, és ahol apjának apja élt, és Jahve istent, a titokzatosat és idegent.

5.

És tovafolytak az évek, akár az Eufrátesz vizei, melyek a Erithreai tengerbe torkollanak. Új napok görögtek a régiek nyomában, Jehuda nőtt és nőtt a szakáll is arcán, és szívében kinőtt a szerelem. Megszerette a babilóniai Rematot, Ramutnak, a rézmetszőnek a leányát. Remat kicsi volt, sötét bőrű, és nem is szép, de a szeme olyan kék volt, mint az északról érkezett rabszolganőké. Jehuda pedig nincstelen volt és rongyos. Madárlelke volt, és úgy élt, akár az oktalan és tiszta madarak. De amikor kisarjadt arcán a szakáll és szívében a szerelem, felkelt és jámi kezdte a várost, hogy munkát szerezzen. De nem talált.

Mindennap találkoztak, Jehuda és Benjomin, és Jehuda reszketett a félelemtől és az örömtől, amikor látta az ismerősen otthoni szürke hideg eget, amelyet nem ismert meg. Sokáig nézte egymást a két ifjú és némán váltak el.

De egyszer odalépett Benjomin Jehudához és így szólt:

– Jehuda, te éhes vagy.

És szólt Jehuda:

– Igen, éhes vagyok.

És szólt Benjomin:

– Gyere velem. Tudok egy csónakot, nincsenek evezősei.

És kérdezte Jehuda:

– És hová megyünk rajta?

És felelte Benjomin:

– Ur városába.

És szólt Jehuda:

– Úgy legyen.

6.

Babilonból szőrmét és khioszi bort, ciprusi rezet és khalkedóniai bronzból készült tárgyakat szállítottak Urba. így történt: a hajó kerek volt és mély fenekű, örmény fűzfából összeütött testét bőrrel vonták be, és belülről kitömték szalmával. Jehuda és Benjomin hosszú csáklyákkal lökdösték a hajót a folyón lefelé. Az áru a szalmán hevert, az árun szamár állt. És így volt: amikor Urba értek, eladták árujukat, a hajót és a szalmát, a bőrt pedig levették és felmálházták vele a szamarat. így tértek vissza gyalogszerrel Babilonba, mert az Eufrátesz sebes folyású volt, és nem akadt ember, aki sodrását legyőzte volna.

Nem egyszer, nem is kétszer csorogtak le az ifjak az Eufráteszen Babilonból Urba, és nem egyszer, nem is kétszer lépték ki az utat Urból Babilonba. Már öreg gazdájuk, Aviel is meghalt, most már ők maguk vették az árut és a csónakot, és maguk adtak el mindent. Jehudának már volt három váltás ruhája és egy pár beótiai saruja. A lányok rajta felejtették szemüket Jehudán. És előfordult, hogy amikor Urból jövet nők jöttek szembe, Jehuda így szólt: „Szeretlek téged, te lány." Az pedig így felelt: „Jól van" – és lefeküdt a homokba. Benjomin pedig távolabb állt és nyugat felé nézett. Nyugatra csatornákkal szabdalt szezámmezők és fügéskertek voltak, a kerteken túl a sárga sivatag, a sivatagon túl pedig a gyönyörű és ismeretlen ország, ahonnan Benjomin apja jött és ahol apjának apja élt.

És megszerette Jehuda Benjomint, és megszerette Benjomin Jehudát. De némán szerették egymást. Nem egyszer, nem is kétszer tették meg együtt útjukat, és egy szót sem szóltak egymáshoz. De egyszer, amikor Babilon rézkapuja felé közeledtek, feltámadt a sivatagi szél. És Jehuda lelke nyugtalankodni kezdett, borzolta a nyugati szél, és felkiáltott Jehuda: „Nem ott van az én szülőhazám?" És kezével nyugat felé mutatott. És felkiáltott Benjomin: „Nem!" És még egyszer kiáltott: „Nem! Gyűlöllek, Jahve, kegyetlen és gonosz vagy. Bűneink a te fejedre szállnak és a te bűntetteid a te szívedbe." És a földre esett Benjomin, teste görcsökben rángott, és habzott a szája. És felkiáltott: „Így szól Jahve, aki megteremtett téged, Jákob! Ne félj, mert megmentettelek – az enyém vagy. Amikor vizeken kelsz által, ott leszek veled, és a folyók nem nyelnek el, mert én vagyok Jahve, a te Istened, a Izrael Szentje!

Keletről elhozom utódaidat, nyugatról összegyűjtelek téged. És azt mondom északnak: add vissza, és délnek: ne tartsd magadnál. Vezesd ide fiaimat a messzeségekből és leányaimat a világ végeiről. Én vagyok Jahve, aki szent előttetek, Izrael megalkotója, a ti fejedelmetek."

És Jehuda megértette, hogy Benjominba Jahve lelke szállt, és arcra borult. De messze a porfelhőkön túl meglátta a nagy falat, és a Bel-Marduk templom nyolcadik bástyáját, és a Babildombi függőkerteket, és eszébe jutottak a nyílegyenes utcák és a fehér, áttetsző por, és így szólt: „Nem hiszem!"

És másnap felkelt a földről Benjomin, a próféta, fogta a kését és lehasította a bőrt a bal karjáról, a váll alatt. De amikor a seb begyógyult és újra benőtte a bőr, újra ott fehérlett rajta a három pont, háromszög alakban.

7.

És így történt. Kézenfogta Jahve Kürosztot, a perzsa királyt, hogy meghódoljanak előtte az összes népek, és kiövezte a királyok csípejét, hogy megnyissák Kürosz előtt a kapuk szárnyait. Ő maga ment Kürosz előtt, és elsimította a hegyeket, összetörte a rézkapukat és leverte a vasreteszeket.

Kürosz pedig, a perzsa király, elvezette az Eufrátesz vizét egy tóba, és amikor feljött a Tasztarosz csillag, a száraz medren keresztül bevonult Babilonba. Ott megölte a babilóniai uralkodót és híveit. A kincseket elvette magának, a feleségeket meg szétosztotta harcosai között.

És ugyanazon az éjjelen, amikor feljött a Tasztarosz csillag, Jehuda szívében dalra fakadt Bal-Bül, a szerelem madara. Mert Ramut, a rézmetsző a falakon védte a várost az ellenségtől, Remat pedig, a lánya, vastag zsinórt eresztett le az ablakából. Jehuda felmászott

a zsinóron és azon a nagy éjszakán megismerte Rematot, a rézmetsző lányát, és megismerte a boldogságot.

Reggelre pedig eljött Habiz, egy perzsa, aki azt mondta Rematnak, hogy apját megölte, és mostantól a lány az ő rabszolgája.

8.

És szóla Jahve Benjominnak, az ő prófétájának ajakival:

– Ne félj, Jákob, szerelmetes fiam, akit kiválasztottam. Mert én kiárasztom a vizeket mindenre, aki szomjúhozik, és a patakokat mindenre, ami kiszáradt, lelkemet árasztom a te népedre és áldásomat ivadékaidra, hogy növekedjenek a füvek között, mint a fűzfák a források mellett. Ne feledd ezt, Jákob és Izráel, mert te az én rabszolgám vagy. Megsemmisítem törvénytelenségeidet, akár a ködöt, és bűneidet, akár a felhőt. Örvendezzetek, magas egek, mert Jahve szól imígyen; repessetek az örömtől, földi mélységek; zengjetek éneket, hegyek és erdőségek. Így szól Jahve, a te engesztelő Istened, aki nemzett téged anyád méhében. Én vagyok Jahve, aki teremtett benneteket, én egyedül nyitottam szét az egeket és terítettem széjjel a földet. Én vagyok, aki elpusztítottam a hazugok jeleit és felfedtem a varázslók őrültségét, aki a mélybe vetettem a bölcsek eszét és tudásukat ostobasággá változtattam, és aki azt mondja Jeruzsálemnek: »Benépesülsz«, és a júdeai városoknak: »Újjáépültök«; aki a feneketlen mélységnek azt mondja: »Száradj ki«, aki Küroszról így beszél: »A rabszolgám vagy.«"

És a zsidók tömegéből egyedül Jehuda mondta:

– Nem hiszem!

És szólt Benjomin, a próféta:

– Légy átkozott!

9.

A felvonulási úton, az Aj-Bursabumon véges végig, a Lilil-Csigalla csatornán keresztül, a nyugati kapuhoz vezető hídon vánszorogtak a zsidók. Minden Jahvét és Küroszt, a perzsa királyt éltette – a lovak nyerítése, és az öszvérek bőgése, az énekesek kiáltása és a júdeai hárfák és cimbalmok zengése. A tömeget magas sapkát viselő ostoros lovasok igazgatták. És voltak mind együtt negyvenkétezer-hatszázan. Betlehemből, Netofahból, Azmavethből, Kirjátból, Csarimából és más helyekről. Mind mentek arra a földre, ahonnan atyáik jöttek és ahol atyáik atyái éltek. Nemzetségek és törzsek szerint mentek együtt, mentek feleségeik, gyermekeik, vitték jószágukat, barmaikat és valamijük csak volt. Sesbassar vezette őket, Joákim fia. Így mentek el Babilonból.

Babilon pedig egyenes utcáival és derékszögű sarkaival szétterült az Eufrátesz fölött. Az utcák oly egyenesen repültek, mint a delelőn álló nap sugarai, és a kegyetlenül tűző, álmosító nap alatt izzottak a hatalmas, nyugodt házak. Áttetsző fehér por szállt fel Babilon fölé.

Babilon körül kúszott a Nilitti-Bél magas fala. A nyugati falon a nagykapunál feküdt Jehuda. És lőn, hogy amikor elmentek már minden törzsnek a fiai, kijött az útra egy csapat férfi, akik nem tudták apáik nevét. Élükön haladt Benjomin, a próféta. Magas volt és egyenes, nyugat felé tekintett. És Jehuda odakiáltott neki: „Benjomin!" És felelt Benjomin: „Légy átkozott! Majd eljössz hozzám, megszaggatod ruhádat, és hamut hintesz fejedre, és azt mondod majd: »Vigyél engem magaddal!« De megfizettetik neked a te cselekedeteid szerint, és nincs bocsánat az árulónak. Légy átkozott!"

Este volt ez. És feltámadt a szél a mocsarak felől. Akkor felkelt Jehuda és és elment Habizhoz, a perzsához, és azt mondta neki: „Add nekem Rematot, a te rabszolgádat feleségül." És azt kérdezte Habiz: „Mit adsz nekem cserébe?" és azt felelte Jehuda: „Magamat!" És leborotválták a szakállát, és Ormuzdot, a bálványt imádta, és rabszolgája lett a perzsának, és elvette feleségül rabszolganőjét, Rematot.

10.

Negyednapon kiment Jehuda, a rabszolga, az utcára, és lefeküdt a közepére, ahogy egykoron kisfiú korában, és beszívta szülővárosa fehér, áttetsző porát. Szaporán, mélyen és örvendezve lélegzett. A járókelők átléptek rajta, a kocsik elszáguldottak mellette, lüdiai ostorok fütyültek feje fölött.

És lőn, amikor a nap nyugatra hajlott, feltámadt a sárga, sivatag felől fújó szél. És a szél lábra állította Jehudát. És megkérdezte a babilóniai lány, Remat, Jehudát: „Hová mész?" De az nem válaszolt.

És vitte a szél Jehudát a nyugati kapuhoz, ki az útra, amely Circezium és Rila városán keresztül Jeruzsálembe vezet. Hőség volt, és Jehuda futott, horkantott, akár egy ló, fáradhatatlanul futott, akár egy ló, mint egy angarosz, a királyi kengyelfutó. Kemény és kongó volt az út. Jehuda futott. Teste véresre sebződött, feje súlyosan lógott vállán – Jehuda futott. Hangosan, sípolva lélegzett, talpa hangtalan csapta a kemény utat, futott éjjel és futott nappal. Szeme véreres lett, testét kiverte a hab, lelke kimerült, de a nyugati szél csak egyre fújt – és Jehuda futott.

Harmadik napon estefelé meglátta a zsidókat a távolban. Hangosat kiáltott és karját kinyújtotta feléjük, hangosan kiáltozott és karját nyújtogatta, de nem érte el őket. Akkor a földre esett és kúszni kezdett az úton, ahogy a kígyók csúsznak. Jehuda véres nyomot hagyott maga után az úton, de a nyugati szél egyre csak fújt.

A hatodik napon elérte a zsidókat. A menet végén azok a férfiak haladtak, akik nem tudták apáik nevét, és Benjomin próféta vezette őket. És lőn, amikor megálltak egy út menti lerombolt háznál pihenni, odakúszott hozzájuk Jehuda.

És szólt Benjomin:

– Íme elárulta népét és leborotválta a szakállát. Öljétek meg, zsidók!

És szólt Jehuda: „Testvérem!" De Benjomin így felelt: „Te nem vagy az én testvérem." Akkor Jehuda felállt. Térde rogyadozott, vér folyt testéből, keze csupa vér volt, de a bal karján a váll alatt ott fehérlett a három pont, háromszög alakban. Ajka véresen habzott, és véreset fröcskölve ismeretlen, idegen és hideg szavakat köpött ki. És megragadta a rabszolga Benjomin bal karját, és látták a zsidók a válla alatt a három fehér pontot háromszög alakban. És remegni kezdett a próféta, és kiabálni kezdett az idegen, zengő nyelven, és kiszakította a kezét Jehuda kezéből, odanyújtotta Zakkájnak, a harcosnak, szólván: „Vágd le!" És levágta neki Zakkaj, a harcos, a bal karját a kulcscsontjánál, és a kar leesett a földre. És látták a zsidók a három fekélyes sebhelyre hasonlító fehér pontot a karon.

Benjomin pedig fölemelte jobb karjával a balt, és Jehudához vágta. Jehuda elesett, és a zsidók megkövezték. Döngve, kimérten hullottak egymásra a kövek, nehéz halommá magasodva.

Az ajtó hangtalanul és súlyosan becsukódott, és a szürke sötét rám bámult. Szememben még mindig ott volt a sivatagi álmosító nap.

– Venyjamin! – kiáltottam. – Vigyél magaddal, Venyjamin!

Ritmikus döngés felelt az ajtó mögül: mintha köveket dobtak volna egymásra. És hirtelen felkiáltott egy messzehangzó és erőteljes hang, mely olyan volt, mint a húr zengése.

– Légy átkozott!

És megszámlálhatatlan láb lépteinek dübörgése. Én pedig a nedves falhoz dőltem és tébolyultan kapartam. Testem csupa seb volt, vérben ázott és üvöltött a fájdalomtól. A léptek zaja elhalt a távolban. Aztán csönd lett.

– Venyjamin! – kiáltottam. – Testvérem! Miért hagytál el engem?

És megint csönd.

Teltek a percek, de lehet, hogy napok. Nem tudom, meddig állhattam ott, mozdulatlanul, gondolattalanul és fájva. Nem tudom, miért, hirtelen meggörnyedve fölfelé indultam a lépcsőn. A fölfelé vezető út nehéz volt és fülesztő. Sebes lábam meg-megcsúszott, térdemet a lépcsőfokokba ütöttem. Hirtelen megbotlottam. Abban a pillanatban gyertya lobbant, és megláttam: a lépcsőn előttem ott feküdt a ruhám, Venyjamin ruhája és Venyjamin bal karja. Vállából még lassan csordogált a vér, és győzedelmesen fehérlett háromszög alakban a *himlőoltás három hege*, a bölcs Európa örök bélyege.

III.

Kiléptem az utcára. Régi kedves zakóm, kedves régi nadrágom takarta megtépázott khitonomat és megtépázott testemet. Semmim se fájt. Ruhám úgy fedte sebeimet, mint egy hatalmas tapasz. Csak a szememben égett még mindig a forró, aranyló nap.

Egy üzlet. A kirakat üvege. És a tükörkép alacsony, kopasz, piszkos és undorító embert mutat, homloka keskeny, szeme vizenyős, tekintete ravasz. Én vagyok ez. Magamra ismertem. És megértettem: minden, ami szép és ősi volt bennem, magas homlokom és átszellemült szemem – mindez ott maradt, az úton, amely Circeziumon és Rilán keresztül Jeruzsálembe vezet. Azon az úton zsidók mennek a hazájuk felé, Sesbassar vezeti őket, Joákim fia, és követi őket Benjomin, a magányos próféta.

Pétervár pedig egyenes utcáival és derékszögű sarkaival szétterült a Néva fölött. Az utcák oly egyenesek, mint a nap sugarai, és rajtuk hatalmas, nyugodt házak. Pétervár fölött pedig szürke és hideg az ég, az enyém, de idegen.

Hetényi Zsuzsa fordítása

Hetényi Zsuzsa

A kettős kultúra allegóriája Lev Lunz elbeszélésében

Lev Lunz (1901–1924) rendkívül fiatalon halt meg, életműve, öt rövid színmű, néhány elbeszélés és három cikk, egy vékony kötetben elfér. Első művét (*Törvényen kívül*, 1919) betiltották, azután nem jelent meg tőle semmi a Szovjetunióban. A húszas évek csoportjai között az egyetlen apolitikus írócsoport, a **Szerapion** testvérek teoretikusa volt, kiáltványukban, amelynek az *Irány Nyugat!* címet adta, a nyugati irodalmi minták követését, a cselekmény visszaállítását hangoztatta, az irodalom politikától és propagandától független létezését követelte.

1922-ben írta a *Szülőhaza* című elbeszélést, s egy hónappal később így ír egy **Gorkijnak** címzett levélben: „Csupa kétség vagyok, tele vagyok ellentmondásokkal, s – ó, borzalom! – etikai ellentmondásokkal... Zsidó vagyok, meggyőződéses, hű zsidó, és örülök ennek. És orosz író vagyok. De orosz zsidó vagyok, Oroszország a szülőhazám, és jobban szeretem, mint bármely más országot. Hogyan lehet ezt összeegyeztetni? Én már összebékítettem magamban mindezt, számomra minden tiszta és világos, de mások másképpen gondolják. Azt mondják, hogy egy zsidó nem lehet orosz író. Azért mondják, mert nem akarok úgy írni, mint tíz orosz íróból kilenc. Nem szeretem a durva tájnyelvet, a kicsinyes életproblémákat, az unalmas szófacsarást, legyen e játék bármily szép vagy színes. A nagy gondolatokat és a sodró, nagyívű cselekményt szeretem. A nyugati irodalmat jobban kedvelem az orosznál." Szüleinek írja ugyanebben az évben, akik Berlinbe hívják: „Nem utazom külföldre, nem tudok Oroszország nélkül élni, zsidó vagyok, de a szülőhazám Oroszország (bocs a szentimentalizmusért)..."

Lunz novellája sokkal árnyaltabban fogalmazza meg Lunznak a kettős kultúrájú orosz zsidóságról vallott nézeteit. A kettősség magának az elbeszélésformának a domináns eleme. Két főhős van, az írói alteregó, Ljova, és Venya, aki Lunz barátjának és írótársának, Venjamin Kaverinnek az alakjához kapcsolódik (az elbeszélést neki is ajánlja az író). Kettősséget tükröz a vitatkozó dialógus, s benne külön-külön a beszélgető felek, akik kettészakadt, hasadt tudattal hányódnak *két*ségeik között, mert kettős kultúrájúak. S kettős lesz a forma, amint a cselekmény másik szála bekapcsolódik, s a múltba lépünk át, egy másik idősíkba, Babilonba, a babiloni száműzetés idejébe. Ekkor a szereplők neve is átváltozik: Jehuda és Benjomin lesznek (Jehudának az „oroszlán" jelentésű orosz Lev név a megfelelője). Kettősséget és egyben párhuzamot látunk Pétervár és Babilon között, mindkettőt ugyanolyan merőleges utcák alkotják, s az író a szó szerinti azonos leírással Pétervárt is a számüzetés helyének értelmezi. A kettős párok tehát Ljova–Venya a jelenben, Jehuda–Benjomin a múltban, Júda–Benjamin az Ötkönyvben, Venjamin (Kaverin) és Lev (Lunz) írók, valamint a helyszínek, Pétervár és Babilon. Jehuda szereti Babilont, mert itt született, s Ljova szereti Pétervárt, mert itt született (fontos lehet, hogy a született szó – oroszul is – azonos tövű a szülőhazával), mégis idegen ez a város, és idegen a nyelve... Az „idegen" szó az elbeszélés zárószava is, s az első szóval, magával a címmel keretet alkotva ismét kettősséget, feszültséget, lezáratlanságot

sugall. Mert mi is a haza, a szülőhaza meghatározása? Az a hely a szülőhaza, ahol születünk? Vagy amelynek kultúráját a sajátunknak valljuk? Hozzátartozunk, odatartozhatunk-e a szülőhazánk idegen népéhez (is)?

Venya Pétervárott megátalkodott öngyűlölő szerepében lép az olvasó elé: nem szereti a zsidókat, nem akar zsidó lenni, mert idegennek érzi saját magát. Babilonban is ugyanilyen konok, csak az ellenkező végletet képviseli: egy epilepsziás roham után isteni igék szószólója lesz, s Jeruzsálembe haza tartó népének vezére. Barátját eltaszítja, mert Jehuda nem tart vele, szakállát levágja és egy perzsa lányt szeret. Benjomin ugyanolyan kérlelhetetlen új szerepében, mint Pétervárott volt, s az író egyik legfontosabb üzenetét olvashatjuk ki abból, hogy Benjomint nem hozza vissza a XX. századba, hanem otthagyja a múltban, miközben Ljova azt állítja (háromszor is), hogy ő már háromszor járta meg ezt az utat a múlt és a jelen között.

Ljova kis termetű, gyenge, míg Venya tükörben megjelenő arcképe romantikus, büszke, férfias. „A tükörben erőt sugárzó arcú, magas férfi. Fekete haja dühösen hullik makacs homlokába, s nyugodt, derűs szemöldöke alatt szenvedélyesen ég vad, mélyen ülő, pusztaságot idéző szeme." E szép férfiarc leírása megismétlődik Benjomin babiloni megjelenésekor. S ott egy hamadik arckép a tükörben, Ljováé, aki visszatért a múltból: „És a tükörkép alacsony, kopasz, piszkos és undorító embert mutat, homloka keskeny, szeme vizenyős, tekintete ravasz. Én vagyok ez. Magamra ismertem. És megértettem: minden, ami szép és ősi volt bennem, magas homlokom és átszellemült szemem — mindez ott maradt..." Az azonos elemekből álló portrék olvastán értjük meg, hogy e két hasadt lelkű hős nemcsak két barát, hanem egymás hasonmásai, egy kérdésre adott két válasz, két végletre bomlott egész.

Hosszan lehetne taglalni a bibliai motívumok pontatlanságát, szándékolt eltéréseit (a hazatérők száma nem 42 360, mint Ezsdrás 2,64 írja, hanem 42 600, Jehuda felesége nem Támár, hanem inverziósan Remát stb.). A legérdekesebb azonban, hogy Ezsdrás 1,5 szerint Júda és Benjamin, Jákób 4. és 12. fiának törzse, tehát emblematikusan az összes zsidó törzs hazaindul a száműzetésből, Lunznál viszont Jehuda nem megy a többiekkel! Lunz számára hangsúlyosan nem jelent megtörhetetlen, szent szöveget a Tönakh-hagyomány.

Amint azt a fordításban is érzékelni lehet, Lunz nem a bibliai formáját használja hősei nevének, s a héberhez hű írásmóddal e nevek eredeti jelentésére irányítja a figyelmet. Lev/Jehuda nem felel meg az oroszlánnak (1Móz 49,9) sem jellemében, sem külsejében (amint ezt el is mondja). Benjomin viszont, aminek jelentése nem csak „a szerencse fia", hanem „a jobb kéz fia", betölti a nevének e második jelentésében jelzett sorsot: levágja bal kezét, egykezű próféta lesz. A bal kezén (a balga, helytelen kezén) van ugyanis hárrom kitörölhetetlen és levakarhatatlan vörös pont, amiről felismerik egymást Jehudával, akinek szintén ott van a karján a titkos jel, „a bölcs Európa bélyege", a himlőoltás nyoma. S ez nem csak a XX. század pecsétje, hanem a testvériség bélyege is, hiszen a három pont a szabadkőművesség titkos abbreviatúriáinak jele. (Megemlítendő, hogy a Szerapion testvérek csoportja úgy épült föl, mint egy rend, a tagok testvérek voltak, rendszeres időközökben találkoztak, többen szabadkőműves tisztségeket viseltek, és tréfás rítusokat is kialakítottak.)

Az a hely a szülőhaza, ahol születünk? Vagy amelynek kultúráját a sajátunknak valljuk? Hozzátartozunk, odatartozhatunk-e a szülőhazánk idegen népéhez (is)?

Ljova családja a hagyományos zsidó életformának megfelelően él Pétervárott, de mégis egy más, képzelt térben és időben, amelyet a Törvény határoz meg. „Asztalhoz ültek: apám, anyám és nővérem. Engem nem hívtak, engem már három éve nem hívtak; úgy éltem a házukban, mint egy filiszteus. Az ő házuk Betlehemben állt, örökké kék ég alatt, szőlőskertektől övezve. Az én házam ablaka a Zabalkanszkij sugárútra nézett – egyenes, idegen, de gyönyörű utcára. És rám piszkos, poros és hideg ég tekintett le." „...az öreg zsidó maga előtt látja a kék eget Palesztinában, ahol sohasem volt, de *látta, és látja, és látni fogja.*"

Lunz poétizált, mégis sablonszerű vonásokat kölcsönöz Jehudának. Végtelen, céltalan futása, mániákus menekülése a középkori bolygó zsidó legendájához hasonlóan az örökké vándorló zsidóság allegóriája lehet, amelyet a lelki betegségekre hajlamos, túlérzékeny alkat és az árvaság, a gyökértelenség, a magány sztereotípiái egészítenek ki: nem tudja apja nevét, „jövevény" Babilonban: „Nem volt sem apja, sem anyja, se rokona, se barátja, és senki sem tudta, honnan, melyik nemzetségből, melyik törzsből jött, de júdeai volt ő."

Az elbeszélés (címe szerint) a szülőhaza meghatározását keresi, de még inkább szól az önkeresésről, az identitáskeresésről. Az út, amely ide vezet, a föld alá vezet a zsinagóga egy rejtekajtaján, s ez az ajtó szombaton nyílik meg. A leszállás, a katabázis a múltba vezet, de egyúttal a tudatalattiba is; a kollektív történelmi emlékezetbe ugyanúgy, mint az ősöktől örökül kapott Énbe. Ezen allegorikus alászállás párhuzamaként érdemes felidézni **Franz Rosenzweig** 1920-as levelét professzorához, **Friedrich Meinecké**hez arról, hogyan döntött a biztos egyetemi karrier és a kikeresztelkedés helyett a zsidóság mellett. A pince mélyén felfedezett ládáról szóló hasonlat eredete (mint **Tatár György** rámutat) **Meyrinck** *Gólem* című regénye, s minden valószínűség szerint Lunz előtt is (aki a német fantasztikum, **E.T.A. Hoffmann** és követőinek híve volt) ez az irodalmi példa lebegett. Erre utal a mélybe ereszkedés romantikus-félelmetes leírása is.

Meyrinck hőse előtt elvonul összes őse, s a végén a saját arca is, ahol ősei sora megszakad. Lunz hőse folytonosan visszajár a múltba, és abból táplálkozik, kettős életet él, de a múlt hasadtságában mégis megerősíti, akár a tápláló gyökér. Lunz értelmezésében múlt és jelen dialógusában újraélhető a zsidóság története, de *csak akkor vezet visszaút a múltba, ha a szemlélete nem merev kánontisztelet, hanem allegorikus exegézis.*

Fűszerek kertje

A Goldmark Kórus új lemeze

A szétszóratásban élt és élő zsidóság kultúrájában vannak közös és eltérő vonások. Közösek a vallási alapok, az ősi hagyományok, eltérőek azok az elemek, amelyek a sok évszázada tartó szétszóratás folyamán adódtak hozzá, rakódtak rá azoknak a népeknek a kultúrájából, amelyek között éltek és élnek. Gondolom, nem kell bizonygatni, milyen nagy a különbség a közép-európai neológ, a mediterrán vidéken élő szefárd, a kelet-európai ortodox, az amerikai reformhitközséghez tartozó vagy az etiópiai falassa zsidók kultúrája között. Ugyanez mondható el a kultúra egyes ágazatairól, összetevőiről, a művészetekről is. Ami a zenét illeti, az ősi, közös zsidó muzsika – a zenei írásbeliség hiánya miatt – a ködös, távoli múltba vész, így az egymástól elszakadt népcsoportok zenéjében fokozottan érvényesült a különbözőség, azoknak a hozzáadott helyi elemeknek a révén, amelyekkel új lakóhelyeiken gyarapodtak. Nyugat- és Közép-Európában a neológ közösség – az asszimilációval párhuzamosan – a templomi zenét is meg akarta reformálni. A világiasodó zsidóságra, amelynek zeneszeretetét, muzikalitását felesleges magyarázni, bizonyára hatottak a katolikus egyházi szertartások, a legnagyobb zeneszerzők által komponált pompás nagyzenekari miségk. Úgy gondolták, ezeknek a vonzerejéről túlzott hagyománytiszteletből kár volna lemondani. Végül valamiféle kompromisszum született: a zsinagógákba kórus és orgona került, a vallásos énekek dallamvilága közeledett az európai műzenéhez. Kitüntetett szerephez jutottak a kántorok. Egyegy péntek esti kiddus, a végén szépen kitartott magas hanggal, ma is szinte operaénekesi produkciószámba megy.

A harmincéves *Goldmark Kórus*nak, a Magyar Rabbiszeminárium énekkarának új lemeze azokból a zsidó melódiákból nyújt széles válogatást, amelyek Magyarországon élnek, a végén kiegészítve néhány újhéber, azaz izraeli dallal. A lemez felöleli a zsidó ünnepek és hétköznapok zenei világát. Külön csoportokba gyűjtve lehet hallani rajta a szombat, az őszi ünnepek, a hanuka, a pészach dallamait. Megszólal a híres *Kol nidré*, emellett több újabb keletű neológ vallásos ének, amelyek közül néhány **Aron Friedmann** neves berlini kántor nevéhez fűződik. Hallani lehet az egyik szerzeményét: *Szentélyed megfertőzve és Sion feldúlva rom* **Major J. Gyulának** is, aki jó nevű komponista volt a XIX. század végén, a XX. század elején. A dal **Kiss József** *Chanuka* című versére készült. A szerzők között szerepel még **Ádám Emilnek,** a Goldmark Kórus alapítójának és első karnagyának egy műve is. Különösen érdekes színt képvisel a lemezen az az öt magyar-zsidó népdal, amelyek **Volly István** gyűjteményéből származnak.

Az új produkció létrejöttében nagyon nagy szerepe volt **Király László** zeneszerzőnek, aki a harminckét előadott zeneszám közül huszonnégynek a feldolgozója volt. Munkájának magas színvonalát minősíti, hogy sohasem akart előtérbe kerülni, mindig az adott imához, dalhoz alkalmazkodva választotta ki az előadói apparátust, és dolgozta fel a darabot. Csak két példa: Aron Friedmann *Két újévi éneke* egyenletes negyedhangokban mozgó, soros szerkezetű dallam. Király ezt a Bach-korálok homofón stílusában harmonizálta meg, négyszólamú énekkarra. Ugyanakkor az *Öt magyar-zsidó népdal* közül például a „Mikor én még Perzsiában bojtár voltam" szövegkezdetű számot a Kodály-kórusokra emlékeztető polifónabb stílusban dolgozta fel.

Az előadó-apparátus nagy változatosságot mutat. Lehet hallani kántori produkciókat, szólóéneket és uniszónó kórust meg természetesen négyszólamú kórusokat is, kíséret nélkül, valamint zongora vagy orgonakísérettel. Ami a nyelveket illeti, héberül és magyarul énekelnek, vannak olyan zeneszámok, amelyeket mind a két nyelven megszólaltatnak. A héber nyelvet mindkét módon, az askenáz és a szefárd olvasatban is használják. Őszintén meg kell vallanom: nem szeretem azt, ahogy az askenáz kiejtés szerint énekelnek. Különösen a hólam nevű magánhangzó zavar, amit a prózai askenáz au-nak, a szefárd ó-nak ejt, az éneklésben pedig aj-nak hangzik. Ha ehhez még az ú-t is ű-nek mondják, akkor számomra nagyon csúnya az askenáz ének szövegének hangzása, amit az újhéberről nem tudnék, és nem is lehet állítani. Nekem hiányzott egy-két jiddis nyelvű dal is, hiszen ez szintén a magyar zsidó hagyományokhoz tartozik, nem tudom, hogy ezt a tradíciót teljesen át kellene-e engedni a klezmerzenének.

Az előadók közül elsősorban a kórust kell kiemelni. Noha tagjai amatőr énekesek, szép, kiegyenlített az együttes tónusa. **Ádám Mária** avatott vezényletével színesen, változatos zenei eszközökkel szólaltatták meg a sokrétű zenei anyagot. A templomi imákban az ország két legjobb kántorát, a tenor **Tóth Emilt** és a bariton **Fekete Lászlót** lehetett hallani. Szólót énekelt még **Cser Erzsébet, Hiszem Júlia, Kiss Márta** és **Kéval Zsuzsa.** Zongorán, illetve orgonán **Éliás Vera, Kármán György** és Király László kísért.

Kertész Iván

KÖNYVESPOLC

Zsidó út és szellem

(Zsidó szellem ma. Interjúk, Múlt és Jövő, 1999, 248 oldal, 1450 forint; A zsidóság útja, Múlt és Jövő, 2000, 463 oldal, 2400 forint)

A *Zsidó szellem ma* című interjúkötetben **Kőbányai János** beszélget egy sor zsidó filozófussal, költővel, zeneszerzővel, művésszel, államférfival. A tizenöt interjúalanyból heten magyar származásúak. A legkülönbözőbb sorsú és érdeklődésű emberek beszélnek itt gyökereikről, judaizmusról, kereszténységről, zsidó tudatról vagy annak hiányáról, Izrael szerepéről és korlátairól, asszimilációról, zsidó zenéről és művészetről. Szinte az egész zsidó szellemi világot sikerült feltérképeznie Kőbányainak. **Patai Rafael** emlékeztet bennünket, hogy Budapest valamikor a zsidó tudományok központja volt. A Franciaországban élő **Fejtő** a magyar történelem liberális hagyományait idézi fel. **Heller Ágnes** a *Biciklizö majom* című kötet egyik fejezetében cionista és kommunista gyökereit eleveníti fel. Az izraeli író, **Ámos Oz** irodalomról, magyar kapcsolatairól és politikáról beszél, míg **Simon Peresz** politikai filozófiáját fejtegeti. A kisszámú finn zsidóságról alig tudnánk valamit a nálunk is ismert **Daniel Katz** novellái *(A nagyapám átsíelt Finnországba)* nélkül. **Elie Wiesel** nem sok újat tesz hozzá ahhoz, amit már úgyis tudunk róla. Annál revelálóbb az algériai születésű és Párizsban élő **Shmuel Trigano** filozófussal folytatott beszélgetés. A zsidóságkutató Trigano mély ismeretekkel rendelkezik a Párizsi Zsidó Iskoláról, valamint a francia-zsidó szellemi életről általában, melynek jelentősége, úgy érzem, sokak számára elsikkad Amerika és Izrael között. Az izraeli költő és műfordító **Itámár Jáoz-Keszt** gyermekkoráról, a soáról és a spanyol múlthoz kötődő affinitásáról beszél, érdekes párhuzamokat vonva a magyar és a spanyol zsidóság között. **André Hajdú**t, a zeneszerzőt is megihlette a spanyol múlt, a „spanyol Auschwitz". Egy multikultúrájú, a „világra nyitott kozmopolita" **(Alain Finkielkraut)** univerzum elevenedik meg ebben a könyvben. Sokféle életpálya, más és más tartalommal, mégis láthatatlan szálakkal összefüggő. Az interjúkötet betekintést ad egy sor, a zsidóságát vállaló, alkotó ember műhelyébe, s közelebb hozza az olvasóhoz más égtájak távoli és mégis oly közelinek tűnő kultúráját. Egy rövid életrajzi függelék azért még egy ilyen interjúkötetnél is hasznos lett volna.

A zsidóság útja című esszégyűjtemény az előbbinél több szempontból, minőségében és mennyiségében egyaránt súlyosabb válogatás. S mint Kőbányai utószavából is kiderül, ez mind csupán a fele a rendelkezésre álló anyagnak. Rabbik, gondolkodók, pszichológusok, mozgalmi vezetők tanulmányai, előadásai, levelei tanúskodnak zsákutcás magyar-zsidó asszimilációról, az antiszemitizmusról,

zsidótörvényekről, holocaustról, cionizmusról. Hézagpótlónak szánja Kőbányai ezt a gyűjteményt, hiszen a múlt hitetlen feltárásával adós maradt az elmúlt fél évszázad. Az esszékötet azt a százéves periódust volt hivatva bemutatni, amelyet a magyar zsidóság járt be, fölemelkedésétől pusztulásáig, beleértve a lassú befogadást, az emancipációt, a század eleji antiszemitizmust és az egyre fenyegetőbbé váló harmincas–negyvenes éveket. Kőbányai kiemeli, hogy az írások és előadások nagy része csak „korlátozott nyilvánosságban" jelent meg, röpiratok, kéziratok formájában, vagy felekezeti kiadványokban. Valóban: számos ritka, olykor külföldi kiadás mellett a válogatás jobbára évkönyvekből, gyűjteményekből történt. Alig találunk utalást olyan korszakos folyóiratok anyagára, mint pl. az *Egyenlőség* vagy a *Múlt és Jövő*. A „százéves periódus" túlzónak tűnik, ugyanis **Einhorn Ignác**nak 1848-ban, illetve a rákövetkező **Kármán Mór**nak 1897-ben publikált írása között egy év híján csupán fél évszázad telt el! Netán feltételezzük, hogy a század második felében a zsidóság nem volt téma hazánkban? Ami a kötet felépítését, kronológiáját illeti, szerencsésebb lett volna az ugyan más korban élő **Zsol-**

dos Jenőnek az 1848–49-es évekkel foglalkozó munkáját közvetlenül Einhorn esszéje után közölni.

Minden válogatás szubjektív. Némelyik írást nem kellett volna talán teljes egészében közölni, s akkor több hely maradt volna más témákra is. Kár, hogy **Patai József**től csak egy **Szabó Dezső**nek írott válaszlevélre futotta.

Pár megjegyzés a szerkesztői munkáról: Az életrajzi jegyzetek kifogástalanok, csak az Erdélyről író **Ligeti Ernő**ről nincsenek adatok. A források megjelölése is pontos, egydül **Zsolt Béla** *Zárszavánál* nincs feltüntetve a megjelenés helye. A kötet címe, *A zsidók útja* tetszetős, és úgy látszik, megkerülhetetlen (lásd **Komlós Aladár:** *Zsidók a válaszúton*, **Bíró Lajos:** *A zsidók útja*, **Tábor Béla:** *A zsidóság két útja).*

1848-ban Einhorn Ignác még derűlátó: a sajtóban és irodalomban ugyan nem ritka a negatív zsidó típusok ábrázolása, a magyar népnek még sincsenek zsidóellenes hagyományai. A jóval később, a szá-

zadfordulón, illetve a huszadik század első évtizedeiben született esszék pedig már egy magyar-zsidó szimbiózisról tanúskodnak. Tiszaeszlár ellenére ez még a „joviális antiszemitizmus" kora. **Bródy Sándor, Kóbor Tamás,** Bíró Lajos, Komlós Aladár, **Lesznai Anna** még természetesnek tartják magyarságukat, elfogadják a kettős kötődést. „Zsidó a vérem, magyar a bőröm és ember vagyok", így foglalja össze nemzedékének érzéseit Komlós Aladár 1921-ben. Ugyanakkor nem hunynak szemet a zsidókérdés „aktualitása" felett sem. Míg egyesek polemizáltak, cáfoltak, visszautasították a zsidóságot ért vádakat, mások megértőek próbáltak lenni, feltámi fajtájuk vélt gyengéit. Az író Bródy Sándor mély empátiával ábrázolja a Magyarországra beáramló galíciai zsidókat, és egyidejűleg képes magyar és zsidó szemmel látni a bevándorlás hatásait *(Zsidókról)*. Kevésbé szentimentális és jóval önkritikusabb Lesznai Anna 1917-es írása *(Válasz a XX. század körkérdésére)*. Számára nem férhet kétség ahhoz, hogy zsidókérdés létezik. A gettóból kiszabadult zsidóságot mint valami „betegesen izgatott lelkiállapotot" határozza meg, melyet a „társadalmi elhelyezetlenségből" származó „stabilitáshiány" vált ki. Lesznai megkülönbözteti a „sznobok, úrutánzók", illetve a „tekintélyfitymálók, hagyománykicsinylők" típusát. Ez a fajta introspektív, önkritikus attitűd nem volt ritka a zsidó intelligenciánál ebben a korban, pl. **Jászi Oszkárnál** vagy éppen Komlós Aladárnál, aki itt közölt írásában *(Zsidók a válaszúton)* úgy látja, hogy „a nyugodt önelégültség hiánya" a zsidóknál hol „félénk meghunyászkodásban", hol „arroganciában" jelenik meg. A filozófus **Alexander Bernát** 1911-ben hangsúlyozza *(Zsidóproblémák)*, hogy a zsidóság, magas szellemi és intellektuális értékei révén, sokat nyújthat a magyarság számára. A zsidókérdés nem megoldható, az antiszemitizmus nem fog megszűnni, azt, „ha nem létezne, ki kellene találni" – állítja Bíró Lajos. Hosszadalmas, de fontos fejtegetésében *(A zsidók útja)* arra a következtetésre jut, hogy az asszimiláció sikertelen, a kikeresztelkedés értelmetlen és őszintétlen. A zsidóságnak fel kellene adnia a befogadására irányuló meddő törekvését, és „vissza kell vonulnia a matériától... a lélekhez", tanácsolja Bíró Lajos.

A harmincas évek irodalmi életének zsidó vonatkozásairól két író, **Pap Károly** és **Komor András** szövegeiből értesülünk. A zsidóság nagy írója, Pap Károly, többek között arról panaszkodik, hogy a nagyközönség kedvében járó, zsidó tulajdonban lévő lapokat az ő zsidó témái nem érdeklik. Részben erről beszél – szélesebb összefüggésben – Komor András, 1935-ben tarott, igen jelentős három előadásában *(Zsidó problémák a modern magyar irodalomban)*.

A negyvenes évek kezdetekor már kevés illúziója lehetett a zsidóságnak. Hiszen a „Tisztelt Ház" addigra már elfogadta a második zsidótörvényt. Efelett érzett csalódásának és keserűségének ad hangot *Zárszó* c. írásában Zsolt Béla, a kitűnő regényíró 1939-ben. Mégis, bár kirekesztve érezték magukat a zsidók, a legrosszabbtól mégsem tartottak. A filozófus Tábor Béla úgy véli *(Szakzsidóság vagy zsidó világnézet)*, hogy a zsidóságnak vissza kell térnie a Bibliához, és a „szellemi erő, merész akarat és erkölcsi tisztaság az", amely felvértezhetné a szembenézéshez „e válságos órákban". **Ligeti Ernő** a két tűz között élő erdélyi zsidóság magyarságát hangsúlyozza 1940-ben *(Erdély zsidósága)*. Szépírói ihletettségű írásában *(Zsidók a magyar tájban)* a költő **Vihar Béla** a magyarországi zsidóság természetrajzát rajzolja meg, kimutatva annak évezredes jelenlétét a Kárpát-medencében. Szemléletesen jellemzi és régiók szerint is csoportosítja az itt megtelepedett sokszínű zsidóságot 1944-ben írott, majd 1947-ben kiegészített terjedelmes tanulmányában *(Egy asszimiláns zsidó cionizmusa)* a kémikus **Kőrösy Ferenc,** rávilágít az asszimiláció és az áttérés útvesztőire, majd hitet tesz cionizmusa mellett. Érdekes párhuzamot lát a kereszténység magyarsághoz történő asszimiláció és a túlélő zsidóság egy részének a kommunizmus felé fordulása között, melyet „vörös asszimilációnak" nevez.

Befejezésül három írás foglalkozik a holocausttal és a megmaradt zsidósággal. Megindító és indulatoktól sem mentes emlékbeszédében Komlós Aladár méltatja a magyar-zsidó mártír írókat *(In memoriam)*. **Kulcsár István** pszichológus a túlélők lelkiállapotát és pszichés zavarait elemzi *(A maradék zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban)*. **Katona József** rabbi pedig a budapesti zsidóság veszteségeit és kilátásait taglalja.

Ha, mint ezt korábban jeleztük, támad is néha hiányérzetünk, összességében izgalmas és tanulságos történeti áttekintést kaptunk ebben a könyvben. Az olvasó, aki sok szemponttal és gondolattal lett gazdagabb, kíváncsian várja a beígért folytatást.

Várnai Pál

A SZOMBAT-ról a legkülönbözőbb dolgokat beszélik:

„Ultraliberális"

„jobboldali"

„oknyomozó értelmiségi magazin"

„botrányszagú pletykalap"

„túl vallásos"

„hitközség-ellenes"

„öntudatos és bátor"

„revolverlap"

„a szélsőjobb malmára hajtja a vizet"

„a magyar zsidóság élő lelkiismerete"

Egy dolgot soha nem állított senki: hogy a SZOMBAT *unalmas* volna!

Ne tétovázzon: fizessen elő Ön is!
Címünk: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Telefonszámunk: 311-6665 (fax is), 311-9214
E-mail: szombat@elender.hu
Internet: http://www.c3.hu/~szombat